

Піроженко Тамара | Хартман Олена | Палієнко Катерина | Павленко Майя

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК до парціальної програми

з розвитку соціальних навичок
ефективної взаємодії дітей
від 4 до 6–7 років

Вчимося
жити разом

ББК 51.204я721

О-88

Схвалено для використання в дошкільних навчальних закладах комісією з дошкільної педагогіки та психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (Лист ІМЗО від 13.06.2016 № 2.1/12-Г-363)

Піроженко Т.О. та ін.

О-88 Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В. Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – 112 с.

ISBN 978-966-2663-40-2

Видання підготовлено в рамках проекту «Вчимося жити разом». Цей проект має на меті навчання життєвих навичок дітей та підлітків, які найбільше постраждали внаслідок воєнного конфлікту в Україні, необхідних для мирного життя у приймаючих і домашніх спільнотах.

Посібник є складовою навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для дошкільних навчальних закладів. Цей комплект спрямований на розвиток у дітей відповідного віку соціальних навичок ефективної взаємодії.

У посібнику висвітлено методичні рекомендації та практичні матеріали щодо впровадження парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом».

Видання прислужиться вихователям, психологам, студентам педагогічних навчальних закладів, методистам.

ББК 51.204я721

Ця публікація стала можливою завдяки фінансовій підтримці Європейського Союзу і Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Погляди авторів, викладені в цій публікації, не обов'язково відображають позицію ЮНІСЕФ та Європейського Союзу. За надану інформацію несуть відповідальність автори.

ISBN 978-966-2663-40-2

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2016

© Видавництво «Алатон», 2016

Зміст

Провідні ідеї проекту та загальний алгоритм дій дорослих
щодо реалізації програми «Вчимося жити разом» 5

Частина I. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ВЧИМОСЯ ЖИТИ РАЗОМ» 8

1. Організаційні рішення для реалізації програми 8

2. Зміст і форми реалізації першого змістового напрямку програми «Простір, дружній до дитини» 10

2.1. Мета і перелік інтерактивних форм взаємодії
педагогів, психологів, батьків 10

2.2. Обговорення ключових понять і створення
ціннісне коло виховних диспозицій. 11

2.3. Робота з батьками 14

2.4. Рекомендації для батьків у ситуаціях
конфліктної поведінки між дітьми 22

2.5. Критерії оцінки ефективності реалізації завдань першого
змістового напрямку програми «Простір, дружній до дитини» 23

3. Зміст і форми реалізації другого змістового напрямку програми «Я та інші люди» 24

3.1. Орієнтовна структура комплексних розвивальних занять 24

3.2. Орієнтовне перспективне планування роботи вихователя 25

3.3. Ігрова діяльність. Ігри комунікативної спрямованості 27

3.4. Спостереження за ігровою діяльністю дитини дошкільного віку 33

3.5. Психологічні вправи (етюди) 37

3.6. Формування життєвих навичок дошкільників
засобами малих форм фольклору 42

3.7. Толерантність як соціальна звичка 43

3.8. Орієнтовна тематика та приклади розробок
комплексних розвивальних занять 44

3.9. Критерії оцінки ефективності реалізації завдань
другого змістового напрямку програми «Я та інші люди» 44

4. Зміст і форми реалізації третього змістового напрямку програми «У злагоді та радощах творимо добрі справи» 45

4.1. Пропозиції щодо проведення ранкових зустрічей із дітьми 45

4.2. Пропозиції щодо проведення тематичних днів (тижнів) 45

4.3. Організація творчої взаємодії дорослих і дітей 46

5.	Зміст і форми реалізації четвертого змістового напрямку програми «Ми поруч із тобою»	47
5.1.	Чинники, що становлять соціально-психологічну небезпеку для дитини	47
5.2.	Ігри для зняття стресу та тривоги в дитини дошкільного віку	48
6.	Література для збагачення кола однодумців	50
Частина II.	МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ПРОГРАМИ «ВЧИМОСЯ ЖИТИ РАЗОМ» НА МАТЕРІАЛІ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ФОРМ	52
Частина III.	ПРИКЛАДИ РОЗРОБОК КОМПЛЕКСНИХ РОЗВИВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ	55
Частина IV.	РОЗВИВАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ «МУЛЬТИБУС»	101

Провідні ідеї та загальний алгоритм дій дорослих щодо реалізації програми «Вчимося жити разом»

Проблема становлення в дитини дошкільного віку наріжної компетентності — вміння взаємодіяти, співпрацювати, розуміти, реалізовувати свої прагнення в соціумі серед ровесників, молодших і старших за віком людей — охоплює взаємопов'язані питання соціального, морального, інтелектуального, вольового розвитку. Втім, слід наголосити, що специфікою роботи з дітьми дошкільного віку в площині означеної проблеми є змістовне глибоке збагачення понять, пов'язаних із категорією «людина», тобто понять, що наповнюють Я-образ та образ іншої людини. Це означає, що змістовним наповненням спеціально організованих форм навчальної роботи з дітьми та самодіяльних видів ігрової та художньо-образної діяльності дітей дошкільного віку є *стосунки дитини з іншими людьми*, тобто найближчим оточенням дитини — з родиною та ровесниками, що, у свою чергу, забезпечує смислове наповнення призначення взаємодії людини з іншими людьми, оскільки актуалізує розуміння причин, мотивів, форм і способів спілкування (хто? з ким? для чого? де? в який спосіб може досягнути успіху взаємодії) та забезпечує головний результат діяльності спілкування — *взаєморозуміння*.

У загальних орієнтирах виховних завдань, показників, очікуваних результатів реалізації програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» виявляються закономірності означеного феномена (в цьому випадку феномена життєвої компетентності — вміння жити разом, тобто соціальної, комунікативної компетентності, духовної розвиненості) в єдності зі всіма проявами психіки.

Визначаючи компетентність як складну особистісну характеристику дитини, що засвідчує достатню її обізнаність, умілість, вправність у певному колі питань, можна стверджувати, що життєво компетентна в соціальній взаємодії дитина здатна діяти *адекватно, конструктивно, продуктивно*.

Очікуваний результат реалізації програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії спрямовує зусилля дорослих на розуміння того, що життєво компетентна дитина — це не лише поінформована, а й обізнана, вміла, гнучка особистість, здатна адекватно діяти, приймати рішення, пристосовуватися і творчо сприймати та змінювати різні обставини життя, визнавати свої помилки, обстоювати власну гідність, реалізовувати та вдосконалювати свої природні можливості.

Збереження цілісності особистості та погляд на проблему формування навичок ефективної взаємодії в єдності завдань морального, інтелектуального, духовного розвитку дасть змогу поступово досягти очікуваного результату через емоційне збагачення реакцій, емоцій, почуттів дитини, свідоме розуміння причин і наслідків вчинків та подій у житті людини, вольову регуляцію діяльності та опірність до негативних впливів середовища. Аналіз та усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів у житті дитини та відповідальне ставлення дорослих до забезпечення умов розвитку сутнісної

життєвої компетентності — вміння жити разом з іншими людьми, розвиненість навичок ефективної взаємодії, вектор виміру якої — відповідність духовності та нормам моралі, є головною смисловою лінією пропонованих матеріалів.

Це передбачає певний алгоритм дій дорослого в реалізації програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом».

1. Визначаємо «Ціннісне коло», в якому ми плануємо організувати свою педагогічну діяльність. Тобто визначаємо, що для нас є найважливішим у житті та розвитку дитини; що ми хочемо отримати в результаті виховних впливів і впровадження програми; які сутнісні характеристики ефективної взаємодії системи «Я та інші люди» ми можемо запровадити в життя групи дітей та сімейні стосунки батьків із дітьми. Включаємо механізми самовиховання й особистісного зростання дорослої людини, актуалізуємо позитивний досвід родинного виховання та формуємо установки, правила та звички ефективної взаємодії дорослого з дитиною.

2. Спрямовуємо та об'єднуємо зусилля дорослих на вирішення освітньо-розвивальних завдань, пов'язаних із розвитком потрібних для існування системи «Я та інші люди» знань і якостей. Це:

2.1. блок завдань, що наповнює психологічним змістом позитивний Я-образ (уявлення про себе, самооцінка, соціальні навички комунікації з ровесниками та дорослими, соціальні навички самозбереження, підтримки та розвитку свого прагнення бути активним суб'єктом життєдіяльності, самоповага, елементарний самоконтроль і саморегуляція поведінки).

Я-образ характеризується уявленням дитини про Я-фізичне, Я-психічне та Я-соціальне. Формування позитивного Я-образу актуалізує важливість сприйняття дитиною життя як радісного пізнання світу та власного «Я», орієнтує на виховання свідомого ставлення до життя; заохочує, стимулює соціально прийнятні й доцільні форми самовираження;

2.2. блок завдань, що збагачує знання дитини про соціальне оточення та цінності, які зближують людей. До сфери «люди» входять субсфери: «близьке соціальне оточення» та «далеке соціальне оточення». Метою є виховання соціально компетентного дошкільника, формування в нього умінь диференціювати людей за різними ознаками, налагоджувати гармонійні стосунки, враховувати особливості та інтереси дорослих та однолітків, виявляти толерантне ставлення до оточуючих.

3. Реалізуємо блок завдань, пов'язаних із формуванням ефективної взаємодії в різних формах діяльності, закріплення вмінь і навичок, які свідчать про реальне існування ціннісних орієнтацій у житті дитини.

4. Організуємо індивідуальну психологічну роботу фахівців (психолог, психотерапевт, педіатр та ін.) для дітей із проявами поведінкових розладів, страхів, агресії, які потребують супроводу та підтримки особистісного розвитку. Корекційно-розвивальна робота спрямована на допомогу вихователям підтримувати установку дитини на позитив і впевненість у здатності до-

лати поведінкові труднощі, підтримувати прагнення опанувати ефективні моделі конструктивної взаємодії з ровесниками й дорослими в різних життєвих ситуаціях. Важливо, щоб психолог умів підібрати ефективну модель індивідуальної допомоги дитині з проявами агресії та іншим учасникам освітнього процесу, яка забезпечила б тривалий позитивний результат у стосунках з оточенням у групі та вдома.

Запропонована програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» відображає сучасні потреби суспільства й освіти та керується принципами виключення авторитарного стилю виховання, утверджуючи принцип гуманізації міжособистісних стосунків, визнання особистості дитини найвищою соціальною цінністю, її прав на прояв індивідуальності та розвиток здібностей. Організація ефективної взаємодії реалізує концепцію розвитку найважливіших життєвих навичок, таких як: спілкування, впевненість, співчуття, співпраця, вирішення проблем, запобігання конфліктам, подолання наслідків конфліктів, залагодження конфліктів, переговори, медіація, примирення, повага до прав людини, врахування гендерних особливостей і активна громадянська позиція всіх суб'єктів освітнього простору. Все це потребує психологізації навчально-виховного процесу, в якому центром уваги стає дитина з її складним і різнобічним світом думок, почуттів, уявлень про себе. Отже, основним завданням організації різних форм спілкування стає збагачення інструментів взаємодії, які забезпечують головний результат спілкування — *розуміння себе та іншої людини*.

Пам'ятаємо, що виконання завдань першого, другого, третього напрямів програми спрямоване на системну просвітницьку діяльність щодо формування ефективної взаємодії дошкільників із дорослими та ровесниками, на профілактику проявів агресії як моделі поведінки. Конкретизація роботи першого напрямку пояснюється гаслом «Простір, дружній до дитини», тому всі форми взаємодії дорослих, що збагачують досвід та усвідомлення цінності ефективної взаємодії людини серед людей, а також зміст, що може бути об'єднаний словами «Про важливі речі для дорослих і малечі», є доречними для вибору та створення розвивального середовища. Застосування педагогічних засобів, базованих на гуманістичних принципах та соціально значущих цінностях, убереже дітей від психічних і фізичних травм та засвоєння стилю агресивної поведінки як засобу вирішення життєвих проблем.

Другий-третій змістові напрями завдань потребують вибору змісту, форм і методів, що утверджують у свідомості та поведінці дитини знання і навички конструктивної взаємодії, досвід упровадження набутих прийомів організації взаємодії з оточенням.

Зміст завдань четвертого змістового напрямку — оперативна, гуманна засуттюреакція дорослих на відхилення поведінки дитини від конструктивного вирішення життєвих проблем, переформатування агресивних проявів і адекватні та конструктивні дії у спілкуванні з оточенням.

Частина I

Методичні рекомендації до впровадження парціальної програми

«Вчимося жити разом»

1. Організаційні рішення для реалізації програми

Умови успішного впровадження програми

1. Особиста готовність вихователя/психолога розвивати, наслідувати та поширювати ідеї щодо необхідності формування життєвих навичок у дорослих (батьків) і дітей на засадах гуманності, толерантності, терпимості та поваги до іншої людини.
2. Партнерський формат взаємодії між учасниками освітнього процесу під гаслом «У злагоді та радощах творимо добрі справи».
3. Побудова взаємин із дітьми та батьками в чіткій відповідності до концептуальних ідей, визначених у проекті «Вчимося жити разом».
4. Наявність навчально-методичного забезпечення.
5. Логічне місце в сітці занять у відповідній віковій групі.
6. Заняття проводять вихователі/психологи, які пройшли підготовку (тренінг) із формування життєвих навичок за програмою «Вчимося жити разом».
7. Моніторинг ефективності запровадження парціальної програми (фіксація змін у поведінці/ставленні дорослих і дітей).

Організаційні особливості

Звертаємо увагу, що запропоновані навчально-методичні розробки відображають пілотний варіант вирішення освітніх завдань парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом».

Пілотне впровадження розраховане на роботу впродовж трьох місяців. У кожній віковій групі — по два заняття на місяць, загалом по шість занять. Тривалість одного заняття: середня група (від 4 років, 5-й рік життя) — 20–25 хв.; старша група (від 5 років, 6-й рік життя + від 6 років, 7-й рік життя) — 25–30 хв.

Формат роботи з дітьми — тренінгово-ігровий.

Форма роботи з дітьми — групові комплексні розвивальні заняття, індивідуальна робота, робота в підгрупах.

Форми роботи з дорослими — колективні та індивідуальні, очні та дистанційні (детально представлені в Частині I цього посібника, а саме «Зміст і форми реалізації першого змістового напрямку програми «Простір, дружній до дитини»).

Заняття — форма вирішення завдань дошкільної освіти, за якої вихователь, працюючи з групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Розвивальне заняття — спеціально організоване заняття, спрямоване на розвиток у дитини вмінь і навичок, які становлять зону найближчого розвитку.

Основний метод — гра.

Допоміжні методи — психологічні етюди, ігрові вправи, бесіди, проблемні ситуації та ін.

Час проведення занять — перша або друга половина дня.

Структура заняття

ВСТУПНА ЧАСТИНА	1.	Налаштування на роботу. Мотивація	Досягнення емоційної рівноваги. Психосоматичне розслаблення
	2.	Заглиблення в тему	Піраміда проблемних запитань
ОСНОВНА ЧАСТИНА	3.	Розкриття теми	Виклад матеріалу: ігри, вправи, завдання, творчі форми роботи
ЗАВЕРШАЛЬНА ЧАСТИНА	4.	Узагальнення	Формулювання головної думки, умовивід
	5.	Рефлексія	Формування емоційного відгуку щодо предмета обговорення на занятті

Додаткові завдання/суміжні напрями діяльності

Закріплення знань, формування вмінь і навичок у повсякденному житті: ранкові години прийому дитини в дошкільному закладі, організація діяльності на прогулянці та у другій половині дня.

2. Зміст і форми реалізації першого змістового напрямку програми «Простір, дружній до дитини»

2.1. Мета і перелік інтерактивних форм взаємодії педагогів, психологів, батьків

Мета: створення середовища, що сприяє розвитку довіри та відчуття безпеки.

Робота з дорослими в обговоренні спільної мети та очікуваних результатів, форм, методів і способів навчально-виховних дій із дітьми 5-го та 6-го років життя, а також свідомий вибір дорослими об'єднувальних загальнолюдських цінностей, які відповідають нормам моралі та духовним прагненням людини, формують у дитини опірність до негативних впливів.

Інтерактивні форми взаємодії педагогів, психологів, батьків вихованців, – інтерв'ю, випуск газет, радіовиступ, індивідуальні та групові консультації, педагогічні наради, батьківські збори, створення інтернет-форумів на сайті навчального закладу, проведення конференцій і семінарів-тренінгів, Батьківська школа, Педагогічний лекторій, Університет педагогічних знань, День відкритих дверей або батьківський день, спільні (дітей і батьків) вікторини, конкурси, свята, розваги, дитячий туризм, прогулянки, екскурсії та ін. – не тільки стануть у пригоді щодо психолого-педагогічної компетентності самих вихователів, а й будуть важливою профілактикою непорозумінь між поколіннями, необхідною запорукою єднання зусиль дорослих у розв'язанні проблеми створення розвивального простору, довіри та безпеки розвитку дитини, формування навичок, потрібних для життя.

Дослідження з пошуку та визначення змісту ключових понять свідчить, що вибір орієнтирів та ціннісних орієнтацій для активного існування в системі «людина–людина», «людина–соціум» є обов'язковим напрямом роботи, результатом якої є визначення «Ціннісного кола», що відіграє найважливішу орієнтувальну та регулювальну роль (функцію) в діяльності кожної людини, в її взаємодії з іншими людьми, поведінці в предметному та природному оточенні. В цьому сенсі буде доречним визнати, що програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей 5-го та 6-го (7-го) років життя «Вчимося жити разом» потребує свідомої, смислової взаємодії, і тому всі форми роботи, які активізують пошук смислів у ціннісних орієнтаціях дітей та дорослих, підвищують ефективність рекомендацій, спрямованих на формування навичок соціальної поведінки. Цю роботу варто розпочинати з навчання спеціалістів (вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, батьків та ін.), які причетні до профілактичної роботи в дошкільних навчальних закладах, школах, соціальних службах та інших установах, де акцент робиться на освітніх і соціально-профілактичних заходах.

2.2. Обговорення ключових понять і створення «Ціннісного кола» виховних диспозицій

Далі обговорюємо та додаємо інші, важливі особисто для вас поняття.

Безпечна поведінка — це така поведінка людини, що передбачає безпечні наслідки й не становить загрози здоров'ю і благополуччю її та інших людей.

Гідність — особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, у якому визнається її безумовна цінність. Об'єктивна цінність особистості.

Гуманістичні цінності — цінності, що визначають змістовне та смислове ядро буття людства, кінцеву мету існування і його космопланетарні функції; забезпечують загальнонародову ідентифікацію людства; задають членам світового співтовариства «культурну матрицю» і визначають перспективи індивідуально-особистісного розвитку людей; на їх основі формуються стандарти та критерії оцінки нового соціокультурного досвіду людства; вони стимулюють вольову спрямованість людства до створення більш досконалих соціоприродних умов життя і діяльності; сприяють збільшенню культурної спадкоємності різних поколінь людського роду; забезпечують нагромадження «тезауруса культури», тобто стійких смислів і кодів, що сприяють духовному взаєморозумінню й співпраці людей у різних сферах життя.

Дискримінація — позбавлення певної групи людей яких-небудь прав чи можливості щось робити лише через їхню приналежність до цієї групи.

Емоційно-естетична спрямованість — визначення головним для людини її емоцій та прагнення до прекрасного.

Забаганки — речі, без яких людина може обійтися.

Здібність — здатність виконувати певну діяльність на належному рівні.

Індивід — окремо взятий представник людського виду, якому властиві природні якості людини.

Індивідуалізм — визнання себе автономною, самодостатньою особою.

Індивідуальність — сукупність своєрідних і неповторних якостей, що відрізняють одну людину від іншої (темперамент, характер, мислення, уява тощо).

Інтровертованість — спрямованість особи на власний внутрішній світ.

Інтерес — спрямованість людини на пошук, вибір, використання або створення засобів, норм, здатних задовольнити її потреби.

Компроміс — рішення, яке певною мірою задовольняє обох учасників конфлікту, готовність самому йти на поступки й чекати від іншого, що він також частково відмовиться від своїх цілей і вимог.

Консенсус — рішення, що полягає в об'єднанні зусиль для вирішення проблеми й максимального задоволення потреб кожного з учасників конфлікту.

Конфлікт — це різке загострення протиріч (конфліктна ситуація) і зіткнення (інцидент) двох чи більше учасників (суб'єктів) у процесі вирішення проблеми (об'єкт), що має ділову чи особисту значимість для кожної зі сторін.

Конфлікт, що виникає через комунікаційні бар'єри — конфлікт, який виник через те, що люди, розцінюючи своє сприйняття світу як єдине правильне, відмовляються сприймати інші точки зору.

Конформізм — пристосуванство, пасивне сприйняття норм і правил, панівних думок тощо, некритичне ставлення до позиції загалу.

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством протягом його існування.

Культурний шок — стан пригніченості, розгубленості, спричинений психічною травмою через значну відмінність між нормами поведінки, звичними для особи, та тими, які усталені в середовищі, до якого ця особа потрапила.

Ментальність — це сукупність психічних рис народу, яка проявляється в його нормах поведінки, в побуті, звичаях тощо.

Національно-культурний фон — специфічні культурні ознаки, факти, предмети, які властиві лише одній нації та легко впізнаються її представниками.

Невербальне спілкування — спілкування без допомоги слів.

Нонконформізм — свідоме протиставлення своєї позиції думці загалу.

Особа, переміщена в межах своєї країни — людина, яка вимушено залишає своє місце проживання, але не перетинає міждержавних кордонів.

Особистість — сукупність соціально значущих якостей людини, людська особа в тих ролях, які вона відіграє в суспільстві.

Потреби — ті речі, норми, умови, які є необхідними для безпечного та повноцінного життя людини.

Право — система загальнообов'язкових, гарантованих і забезпечених юридично правил поведінки, яка відображає правду, справедливість, добро тощо.

Спілкування — це процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, а також результатами діяльності.

Стереотип — неправомірне узагальнення щодо тих, про кого ми недостатньо знаємо.

Творчість — притаманна людині здатність створювати нові цінності.

Темперамент — сукупність індивідуальних особливостей людини, яка характеризує динаміку її психічної діяльності.

Толерантність — терпиме ставлення до тих, хто відрізняється від тебе за ознаками мови, релігії, раси, ідеології тощо, на основі взаємоповаги.

Упередження — негативне ставлення до людини чи групи людей, про яких ви нічого не знаєте, що виникає на підставі стереотипів.

Цінності — предмети та явища або їх властивості, які мають певне значення для задоволення потреб людини.

Шукач притулку — особа, яка подала заявку на визнання її біженцем.

Соціальні навички — набір конкретних патернів поведінки, допомагають жити в злагоді з навколишнім світом, спілкуватися з людьми та приймати адекватні рішення в різних життєвих обставинах.

Життєві навички — це поєднання знань, ставлень і навичок, це якості та вміння особистості, потрібні для повноцінного розвитку, життєвого успіху, безпеки та збереження фізичного і психічного здоров'я. Розуміються як психосоціальні компетентності:

ПСИХОЛОГІЧНІ (ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ)	СОЦІАЛЬНІ
Комунікативно-мовленнєві навички. Позитивне ставлення до світу/себе/інших. Порівняння себе з іншими. Прагнення бути хорошим/корисним. Адекватна самооцінка. Навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій. Здатність розрізняти почуття. Здатність говорити про почуття (відчуття). Прагнення контролювати прояви емоцій. Відкритість до нового (допитливість).	Готовність до взаємодії з дітьми/дорослими. Уміння слухати іншого (дитину/дорослого). Уміння просити, звертатися по допомогу, висловлювати вдячність, адекватно сприймати відмову. Здатність співчувати й надавати допомогу. Вміння миритися (вибачатися/вибачати). Прагнення бути частиною групи. Уміння організувати гру, грати/діяти разом.

2.3. Робота з батьками

Створюємо та підтверджуємо позиції про те, що родина — це природний осередок найглибших людських почуттів, де дитина засвоює основи моралі серцем і душею, коли розвиваються почуття доброти, чуйності, любові до всього живого. Батьки — головні природні вихователі дитини. Основний чинник у формуванні осо-

бистості — це виховний клімат сім'ї. Рідна домівка — не тільки місце притулку, дах над головою, а й родинне вогнище, місце захисту від життєвих негараздів.

Пам'ятаємо мудрі слова В. О. Сухомлинського: «У хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки й почуття, до погляду та найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір'я і взаємної поваги батьків, перед дитиною якраз і розкривається все те, на чому утверджується її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага. Бережіть цю дитячу віру, в ній — осереддя моральної цільності людини».

Дослідження з пошуку та визначення змісту ключових понять свідчить, що вибір орієнтирів та ціннісних орієнтацій для активного існування в системі «людина–людина», «людина–соціум» є обов'язковим напрямом роботи, результатом якої є визначення «Ціннісного кола», що відіграє найважливішу орієнтувальну та регулювальну роль (функцію) в діяльності кожної людини, в її взаємодії з іншими людьми, поведінці в предметному та природному оточенні. В цьому сенсі буде доречним визнати, що програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей 5-го та 6–7-го років життя «Вчимося жити разом» потребує свідомої, смислової взаємодії, і тому всі форми роботи, які активізують пошук смислів у ціннісних орієнтаціях дітей і дорослих

Правила та принципи ефективної взаємодії з дитиною з почуттям провини

Батькам на замітку

- Якщо дитину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.
- Якщо дитина живе у ворожості, вона вчиться агресивності.
- Якщо дитину висміюють, вона стає замкнутою.
- Якщо дитина росте у докорах, вона вчиться жити з почуттям вини.
- Якщо дитина живе в терпимості, вона вчиться сприймати інших людей.
- Якщо дитину заохочують, вона вчиться вірити в себе.
- Якщо дитину хвалять, вона вчиться бути вдячною.
- Якщо дитина росте серед чесності, вона вчиться бути справедливою.
- Коли дитина живе у безпеці, вона вчиться вірити в людей.
- Якщо дитину підтримують, вона вчиться цінувати себе.
- Коли дитина живе в розумінні та доброзичливості, вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

Психологічну просвіту батьків необхідно спрямувати на формування навичок конструктивного вирішення проблем, здатності до саморегуляції власної реакції на прояви агресії сина чи дочки та пропагування засобів позитивного впливу на інших членів родини. Важливо допомогти батькам побачити себе очима дитини, відкрити світ її переживань у зв'язку з сімейними негараздами. Спільний аналіз мікросоціальних стосунків у родині дає змогу зруйнувати стереотипи підходів

до виховання, які використовували батьки, зрозуміти емоційний стан дитини, мотиви її вчинків, налагодити конструктивне спілкування. Важливо пам'ятати, що виховувати та змінювати дорослих людей, насамперед батьків, — складне, але можливе завдання. Головний шлях цього процесу — організація взаємодії батьків між собою та взаємодії батьків із дітьми за участю фахівців. Це і є головним змістом програми «Вчимося жити разом».

Анкети для батьків

Використання анкети «**Які ви батьки?**» дає можливість визначати уявлення батьків щодо розвитку та виховання дітей дошкільного віку, знання батьків про навчально-виховний процес як такий, бажання розширювати власні психолого-педагогічні знання, усвідомлення батьками необхідності узгоджувати виховний вплив на дитину з усіма членами родини, які беруть участь у процесі її виховання. Тест дає змогу орієнтовно скласти картину щодо рівня сформованості психолого-педагогічної культури батьків.

Анкета для батьків «Які ви батьки?»

Шановні батьки!

Оберіть найближчу для вас відповідь на кожне запитання (будь ласка, відповідайте щиро та відверто).

1. Чи читаєте ви дітям?

Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*

2. Чи діти є ініціаторами читання ?

Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*

3. Ваша дитина вчинила погано. Чи замислюєтеся ви, що така поведінка може бути результатом вашого виховання?

Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*

4. Чи однакові ви з вашим чоловіком (дружиною) в питаннях виховання дітей?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
5. Якщо дитина пропонує вам свою допомогу, чи приймаєте ви її, навіть розуміючи, що справа може загальмуватися або й зовсім зупинитися?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
6. Чи використовуєте ви заборону або наказ лише тоді, коли це справді необхідно?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
7. Чи цікавитеся ви проблемами дитини щодня?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
8. Чи регулюєте оточення вашої дитини?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
9. Чи вмієте ви не наказувати, а просити про щось свою дитину?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*
10. Чи часто у стосунках з дитиною вдаєтеся до фраз на кшталт: «Не заважай, мені бракує часу» або «Чекай, доки я закінчу свої справи»?
Так. Ні. Ніколи. *(потрібне підкреслити)*

Опитувальник «Взаємодія батьки – діти» (І. М. Марковська) є змістовним джерелом для визначення особливостей взаємодії батьків із дітьми, таких як:

- ▶ батьківські очікування щодо розвитку дитини, рівень батьківської вимогливості до неї;
- ▶ ступінь суворості чи м'якості методів виховання, що їх застосовують батьки в реальній виховній практиці;
- ▶ характер дитячо-батьківської взаємодії;
- ▶ емоційна сторона взаємодії, задоволеність стосунками з дитиною;
- ▶ вагомий чинник успішності процесу розвитку дитини дошкільного віку — наявність чи відсутність співпраці батьків із дитиною, характер цієї співпраці (домінування, рівність, партнерство);

- ▶ ступінь батьківської тривожності;
- ▶ узгодженість виховного впливу на дитину з боку батька та матері.

За результатами опитувальника ми маємо можливість отримувати дані за 10 шкалами, які характеризують взаємодію батьків і дітей:

- 1) «вимогливість — відсутність вимогливості» надає можливість визначити ступінь вимогливості батьків до дітей, очікуваний рівень відповідальності дітей за власні вчинки;
- 2) «м'якість — суворість» вказує на ступінь суворості заходів, що застосовуються до дитини, надає можливість оцінити ступінь жорсткості правил, за якими будується взаємодія з дитиною;
- 3) «автономність — контроль» дає змогу встановити ступінь контролюючої поведінки з боку батьків стосовно дітей. Високі бали, отримані за цією шкалою, свідчать про наявність у батьків прагнення обмежити дитину в діяльності, характеризують обрану ними стратегію виховання як нав'язливу;
- 4) «емоційна дистанція — близькість» відображає уявлення батьків про емоційну близькість до дитини;
- 5) «відторгнення — прийняття» відображає базисне ставлення батьків до дитини, прийняття або відторгнення її особистісних якостей і поведінкових реакцій;
- 6) «відсутність співпраці — співпраця» відображає наявність або відсутність взаємодії батьків та дітей, її характер (рівність, партнерство). Взаємодія є результатом залучення дитини до спільної діяльності, характеризує визнання прав і гідності дитини. Відсутність взаємодії є показником упровадження авторитарного, байдужого стилю або стилю потурання у процесі виховання дітей;
- 7) «тривожність за дитину» характеризує ступінь батьківської тривожності за дитину;
- 8) «непослідовність — послідовність» є важливим параметром взаємодії батьків і дітей. Означена шкала відображає ступінь послідовності та стійкості батьків у вимогах до дітей, застосування ними у виховній практиці покарань і заохочення;
- 9) «виховна конфронтація в родині» відображає узгодженість виховних дій серед членів родини, єдність поглядів на провідні етапи виховання та розвиток дітей дошкільного віку;
- 10) «задоволеність відносинами з дитиною» вказує на встановлену систему стосунків між батьками та дитиною (високі бали), на можливі порушення в цій системі (середні бали), на наявність складних конфліктів батьків і дітей (низькі бали).

Опитувальник «Взаємодія батьки – діти» (І. М. Марковська)

Оцініть ступінь згоди з нижченаведеними твердженнями за 5-бальною шкалою.

5 – без сумніву, так (згоден)

4 – загалом так

3 – і так, і ні

2 – скоріше ні, ніж так

1 – ні (абсолютна незгода)

1. Якщо я вимагаю чогось від дитини, то обов'язково цього досягну.
2. Я завжди караю дитину за погані вчинки.
3. Дитина сама вирішує, який обрати одяг.
4. Мою дитину без вагань можна залишати без нагляду.
5. Дитина розповідає мені про все, що з нею відбувається.
6. Гадаю, що моя дитина нічого не досягне в житті.
7. Я частіше кажу дитині, що мені не подобається в ній, ніж про те, чим я пишаюся.
8. Часто ми робимо хатні справи разом.
9. Я постійно опікуюся здоров'ям дитини.
10. Я відчуваю, що непослідовна(ий) у своїх вимогах.
11. У нашій родині часто сваряться.
12. Хочу, щоб моя дитина виховувала власних дітей, як я.
13. Дитина не виконує з першого разу те, про що я її прошу.
14. Я дуже рідко сварю дитину.
15. Я намагаюся контролювати всі дії та вчинки дитини.
16. Вважаю, що для дитини головне — бути слухняною.
17. Якщо в житті моєї дитини виникають негаразди, то вона звертається насамперед до мене.
18. Я не цікавлюся захопленнями дитини.
19. Я не вважаю свою дитину такою розумною та здібною, як хотілося б.
20. Можу визнати власну помилку та вибачитися перед дитиною.
21. Я часто думаю, що з моєю дитиною може статися щось жахливе.
22. Мені важко передбачити свою поведінку стосовно дитини.
23. Виховання моєї дитини було б якіснішим, якби інші члени родини не заважали мені.
24. Мені подобаються наші взаємини з дитиною.
25. У дитини вдома більше обов'язків, ніж у більшості її друзів.
26. Доводиться застосовувати до дитини фізичні покарання.
27. Дитина мусить робити так, як я кажу, навіть якщо вона цього не хоче.

28. Вважаю, що я краще знаю, що корисно для моєї дитини.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, що я розумію свою дитину.
31. Я хотіла б у своїй дитині багато чого змінити.
32. Під час ухвалення сімейних рішень завжди враховую думку дитини.
33. Вважаю, що я тривожна мама (тривожний тато).
34. Моя поведінка часто буває для дитини неочікуваною.
35. Буває, коли я сварю свою дитину, родичі (бабусі, дідусі) починають докоряти мені за надмірну суворість.
36. Вважаю, що загалом я виховую свою дитину правильно.
37. Я висуваю багато вимог до своєї дитини.
38. За характером я м'яка людина.
39. Я дозволяю своїй дитині гуляти у дворі будинку самостійно.
40. Я намагаюся відгородити свою дитину від життєвих негараздів.
41. Я не допускаю, щоб дитина помічала мої недоліки та слабкості.
42. Мені подобається характер моєї дитини.
43. Я часто критикую дитину за дрібниці.
44. Завжди з готовністю вислуховую свою дитину.
45. Вважаю, що моя місія — захистити дитину від будь-яких небезпек.
46. Я караю дитину за дії, які й сама вчиняю.
47. Буває, що я мимовільно налаштовую дитину проти інших членів сім'ї.
48. Я стомлююся від повсякденного спілкування з дитиною.
49. Мені доводиться примушувати дитину робити те, що їй не подобається робити.
50. Я пробачаю своїй дитині те, за що інші покарали б.
51. Я хочу знати про свою дитину все: про що думає, як ставиться до своїх друзів тощо.
52. Дитина сама обирає, чим займатися вдома у вільний час.
53. Думаю, що я для своєї дитини найближча людина.
54. Я схвалюю поведінку дитини.
55. Я часто висловлюю незадоволеність своєю дитиною.
56. Я беру участь у справах, які вигадує моя дитина.
57. Я часто думаю, що хтось може образити мою дитину.
58. Буває, що я докоряю та захоочую дитину за одне й те саме.
59. Трапляється, коли я щось говорю своїй дитині, то чоловік (бабуся/дідусь та ін.) навмисно говорять навпаки.
60. Мені здається, що мої стосунки з дитиною кращі, ніж у родинх більшості моїх знайомих.

Тип взаємодії батьків із дітьми встановлюється шляхом визначення шкали, за якою набрано найбільшу кількість балів, що відповідає певному типу взаємодії та свідчить про ступінь прояву певного типу дитячо-батьківської взаємодії.

Оскільки опитувальник містить прямі твердження та непрямі, під час підрахунку балів варто застосовувати інверсію значень за непрямыми твердженнями. Це дає змогу отримати достовірніші дані. Максимальна кількість балів за кожною шкалою дорівнює 25. Відповіді батьків структуруються за шкалами відповідно до отриманих балів:

- ▶ високі бали — від 17 до 25 — яскраво виражені особливості взаємодії батьків і дітей відповідно до шкал;
- ▶ середні бали — від 9 до 16 — цей показник свідчить про певний рівень вираження особливостей за шкалами;
- ▶ низькі бали — від 1 до 8 — свідчать про відсутність чіткого вираження особливостей процесу взаємодії батьків та дітей відповідно до шкал.

Анкета вивчення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії (О. І. Захарова)

Дає змогу встановити ступінь вираження батьківського ставлення за трьома блоками:

- ▶ чуттєвість;
- ▶ емоційне прийняття;
- ▶ поведінкові прояви емоційної взаємодії.

Опитувальник містить 25 тверджень, які стосуються особливостей батьківської чуттєвості, характеризують ставлення до дитини та дитячо-батьківські взаємини. Батькам пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою, наскільки справедливі наведені твердження:

- 5 — цілком так;
- 4 — скоріш за все так;
- 3 — у деяких випадках;
- 2 — не зовсім так;
- 1 — абсолютно ні.

Опитувальник містить три блоки: чуттєвість, емоційне прийняття та поведінкові прояви емоційної взаємодії. Відповідно кожен блок має критерії визначення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії.

Отже, блок «Чуттєвість»: здатність батьків сприймати емоційний стан дитини; розуміння батьками причин виникнення певних емоційних станів дитини; здатність до співпереживання. Блок «Емоційне прийняття»: почуття, що виникають у батьків під час взаємодії з дитиною; безумовне прийняття дитини; ставлення до себе як до батьків; переважний емоційний фон взаємодії. Блок «Поведінкові прояви емоційної взаємодії»: прагнення до тілесного контакту; надання емоційної підтримки; орієнтація на стан дитини під час взаємодії з нею; вміння впливати на стан дитини.

Анкета
вивчення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії
(О. І. Захарова)

*Оцініть справедливість нижченаведених
тверджень за 5-бальною шкалою.*

- 5 — цілком так
- 4 — скоріш за все так
- 3 — у деяких випадках
- 2 — не зовсім так
- 1 — абсолютно ні

1. Я одразу помічаю, коли моя дитина засмучена.
2. Коли моя дитина ображена, то неможливо зрозуміти, з якої причини.
3. Коли моїй дитині боляче, мені здається, я теж відчуваю біль.
4. Мені часто буває соромно за мою дитину.
5. Я любитиму свою дитину, хоч би що вона зробила.
6. Виховання дитини — складна проблема для мене.
7. Я рідко підвищую голос.
8. Якщо часто обіймати й цілувати дитину, можна запестити та розбещити її.
9. Я часто даю зрозуміти моїй дитині, що вірю в її сили.
10. Поганий настрій моєї дитини не може виправдовувати її неслухняність.
11. Я легко можу заспокоїти мою дитину.
12. Почуття моєї дитини для мене загадка.
13. Я розумію, що моя дитина може грубіянити, щоб приховати образу.
14. Часто я не можу розділити радість моєї дитини.
15. Коли я дивлюся на свою дитину, то відчуваю любов і ніжність, навіть якщо дитина погано поводиться.
16. Я багато хочу змінити у своїй дитині.
17. Мені подобається бути матір'ю (батьком).
18. Моя дитина рідко спокійно реагує на мої вимоги.
19. Я часто гладжу мою дитину по голівці.
20. Якщо в дитини щось не виходить, то вона повинна самостійно подолати труднощі.
21. Я чекаю, доки дитина заспокоїться, щоб пояснити, в чому вона помилилася.
22. Якщо моя дитина «розійшлася», я вже не можу її зупинити.
23. Я відчуваю ставлення моєї дитини до інших людей.
24. Часто я не можу зрозуміти, чому плаче моя дитина.
25. Мій настрій часто залежить від настрою моєї дитини.

Наявність у кожній шкалі опитувальника позитивних і негативних тверджень дала змогу виявити суперечності у відповідях батьків та отримати достовірніші дані. Під час підрахунку балів за відповіді батьків на негативні твердження було застосовано метод інвертування оцінок. Стандартизацію отриманих балів підраховано за формулою:

$$(a + b + c - d - e - f + 13)/5$$

a, b, c — бали за відповіді на позитивні твердження,

d, e, f — бали за відповіді на негативні твердження.

Ступінь прояву певного критерію визначення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії вимірювався за п'ятибальною шкалою оцінювання.

Правила поведінки дорослих, які сприяють ефективній взаємодії дитини з іншими людьми

- Доручати дитині виконання того, що їй вдається найкраще.
- Відмовитися від практики наполягати, щоб відповідали ті діти, які уникають цього, бояться відповідати або виконувати завдання, невпевнені у собі.
- Не вказувати у присутності інших на недоліки дитини.
- Використовувати метод поступового наближення ускладнення.
- Підтримувати найменші намагання дитини розв'язати проблемну ситуацію.

2.4. Рекомендації для батьків у ситуаціях конфліктної поведінки між дітьми

Діалог/полілог з учасниками складної ситуації в пошуках ефективних рішень

1. Необхідно зібрати всі зацікавлені сторони й пояснити мету бесіди.

«У нашій сім'ї склалася ситуація, за якої одна людина чи кілька нещасливі. Ми маємо вирішити, що можна зробити, щоб усі почувалися краще».

2. Необхідно пояснити правила всім. «Ми зібralися, тому що (ім'я) щось турбує. Спочатку ми, не перебиваючи, вислухаємо ... Коли він/вона закінчить, ми послухаємо твою точку зору, ... Тебе теж ніхто не перебиватиме».

3. Необхідно записати почуття і тривоги обох дітей. Прочитайте записи вголос їм обом, щоб – переконатися в тому, що ви зрозуміли їх правильно.

«... боїться, коли ми йдемо з дому. Вона каже ...».

«За словами ..., він ... Йому здається, що він ...».

4. Дайте дітям час висловитися.

5. Нехай усі запропонують якомога більше варіантів вирішення проблеми. Запишіть їх, не оцінюючи. Нехай почнуть діти.

6. Прийміть ті рішення, які всіх задовольняють.

Затвердження правил на деякий період (ніяких бійок; ніякого командування; розклад перегляду телевізора завчасно узгоджуватиметься з батьками; кожен відповідає за себе).

7. Виконуйте прийняті рішення. «Наступного тижня ми знову зберемося, щоб з'ясувати, чи все в нас виходить».

2.5. Критерії оцінки ефективності реалізації завдань першого змістового напрямку програми «Простір, дружній до дитини»

- ▶ Створення умов для позитивних емоцій дитини, забезпечення емоційного благополуччя, інформаційної безпеки, запобігання виникненню надмірних та нерегульованих емоційних станів, інформаційного перевантаження, ефективного регулювання й чергування рухової та інтелектуальної діяльності, забезпечення протягом дня досить високого рівня рухової активності дитини дошкільного віку.
- ▶ Активізація та вдосконалення виховних умінь батьків, підтримка впевненості у власних педагогічних силах.
- ▶ Формування у дорослих (батьків і педагогів) уміння приймати правильні виважені рішення щодо вчинків своїх дітей, готовності та зацікавленості дорослих у формуванні дошкільної зрілості дитини, вміння прийти на допомогу в різних випадках та ситуаціях, пов'язаних із проблемами адаптації в навчальній установі.
- ▶ Створення банку інформації про фізичний і психічний розвиток дитини, забезпечення диференційованого підходу до кожної сім'ї з орієнтуванням на особистісний рівень досягнень, що включає творчість і вольову регуляцію.

3. Зміст і форми реалізації другого змістового напрямку програми «Я та інші люди»

Мета: організація цілеспрямованих форм навчально-виховної роботи фахівців дошкільного закладу з дітьми 5-го, 6–7-го років життя з метою збагачення та розширення знань етичного спрямування.

Організація різних спеціально організованих дорослими видів занять, що актуалізують розуміння дітьми моральних понять, правил поведінки з однолітками, молодшими та старшими за віком людьми: бесіди, розгляд картин етичного змісту, читання художньої літератури, екскурсії з метою ознайомлення з працею дорослих людей та ін.

3.1. Орієнтовна структура комплексних розвивальних занять

Структура конспекту

Тема
<i>* Відображає ключові поняття проекту «Вчимося жити разом».</i>
Мета
<i>* Формування передумов розвитку життєвих навичок.</i>
Завдання
<i>* Ознайомлювати. Виховувати. * Розвивати. * Продовжувати. * Закріплювати. * Досягати емоційного відгуку щодо предмета обговорення.</i>
Обладнання і матеріали. Попередня робота
<i>* Навчально-методичне забезпечення та технічні засоби.</i>
Зміст заняття (форми роботи)
<i>* Хід заняття. * Ігри. * Вправи. * Проблемні ситуації.</i>
Примітка
<i>* Особливі акценти для вихователя/психолога (конкретизація очікуваного результату «Чого я хочу від дітей?»)</i>

Вихователь має право обирати інший вид планування конспекту занять.

3.2. Орієнтовне перспективне планування роботи вихователя

ТЕРМІНИ ПЛІТНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ	КОМПЕТЕНЦІЇ	ЗМІСТ РОБОТИ					
		ДІТИ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ			ДІТИ 6–7-ГО РОКІВ ЖИТТЯ		
		ДІТИ	БАТЬКИ	ПЕДАГОГІВ	ДІТИ	БАТЬКИ	ПЕДАГОГІВ
1-й місяць	<p>Психологічні (емоційно-вольові та інтелектуальні): комунікативно-мовленнєвий розвиток; адекватна самооцінка; позитивне ставлення до світу/себе/інших; здатність розрізняти почуття; здатність говорити про почуття (відчуття); прагнення скерувати власні емоції; відкритість до нового (цікавість); уміння слухати іншого (дитину/дорослого); готовність до взаємодії з дітьми/дорослими; навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій.</p>	Тематичний ранок. Спостереження за ігровою діяльністю. Заняття «Ввічливі слова творять дива». Заняття «Дерево добра».	Батьківські збори. Анкетування.	Педагогічна нарада. Сайт закладу: інформація про хід упровадження проекту.	Тематичний ранок. Спостереження за ігровою діяльністю. Заняття «Діти ввічливі та чемні всім навколишнім приємні». Заняття «Всім допомагати — вірних друзів мати».	Батьківські збори. Анкетування.	Педагогічна нарада. Сайт закладу.

ТЕРМІНИ ПЛІТНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ		КОМПЕТЕНЦІЇ	ЗМІСТ РОБОТИ					
			ДІТИ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ			ДІТИ 6–7-ГО РОКІВ ЖИТТЯ		
			ДІТИ	БАТЬКИ	ПЕДКОЛЕКТИВ	ДІТИ	БАТЬКИ	ПЕДКОЛЕКТИВ
2-й місяць	<p>Соціальні: уміння розрізняти добре й погане; прийняття життєвих (соціально значущих) цінностей; порівняння себе з іншими; співчуття, прагнення прийти на допомогу; прагнення бути частиною групи; прагнення бути хорошим/корисним; уміння організувати гру, грати/діяти разом; уміння миритися (вбачитися/вбачати); здатність зрозуміти (прийняти) справедливе/несправедливе рішення; здатність проявляти ніжність.</p>	<p>Заняття «Дружні діти — мов квіти». Тематичний ранок. Заняття «Разом об'єднатися — веселіше гратися».</p>	<p>Тренінг. Індивідуальні консультації.</p>	<p>Методичне об'єднання. Сайт закладу: інформація про хід упровадження проекту.</p>	<p>Заняття «Міст миру». Тематичний ранок. Заняття «Я, ти, ми — добрі друзі».</p>	<p>Тренінг. Індивідуальні консультації.</p>	<p>Методичне об'єднання.</p>	
3-й місяць		<p>«Мультибус». Тематичний тиждень.</p>	<p>Анкетування. Стіннівка. Флаєри (ін. роздаткові матеріали).</p>	<p>Засідання творчої групи. Сайт закладу: інформація про хід упровадження проекту.</p>	<p>«Мультибус». Тематичний тиждень.</p>	<p>Анкетування. Стіннівка. Флаєри (ін. роздаткові матеріали).</p>	<p>Засідання творчої групи.</p>	

3.3. Ігрова діяльність. Ігри комунікативної спрямованості

Картотека ігор, спрямованих на формування у дошкільників навичок позитивного спілкування з однолітками (за матеріалами видання «Развитие эмоций и чувств у детей дошкольного возраста»).

Якщо «так» — плескай у долоні, якщо «ні» — стрибай

Мета: розвиток комунікативних навичок у дітей, розвиток слухової уваги.

Вік: 3–4 роки.

Кількість учасників: від двох.

Хід гри: дорослий говорить речення, а діти мають оцінити їх та продемонструвати своє ставлення: якщо погоджуються — оплесками, якщо — ні або якщо щось у реченні є неправильним — підстрибнути.

Приклади речень:

- ▶ Рома завітав до бабусі й так зрадив, що образився на неї.
- ▶ Сашко забрав іграшку в Андрійка й побився з ним, Андрійко образився.
- ▶ Оленці дуже подобається Денис, тому вона його побила.

Інтерв'ю

Мета: розвиток комунікативних навичок, активного мовлення, вміння вступати в діалог.

Вік: 4–5 років.

Кількість учасників: від трьох.

Обладнання: стілець.

Хід гри: діти обирають ведучого — він ставитиме запитання. Діти по черзі сідають на стілець, уявляють, що вони дорослі, а ведучий просить назвати своє ім'я і по-батькові, розповісти про свою сім'ю, про роботу, захоплення.

Примітка: запитання від ведучого можуть бути про що завгодно, головне — щоб розмова була «доросла».

На містку

Мета: розвиток комунікативних навичок, моторики, спритності.

Вік: 5–6 років.

Кількість учасників: дві команди, від трьох дітей у кожній.

Хід гри: на підлозі крейдою дорослий малює місток (завширшки 30–40 см, завдовжки близько 100 см). За умовами гри учасники мають «розминутися» на містку. Пара дітей починає йти з одного берега на інший одночасно — по одному не можна — місток перевернеться. Команди вболівають за своїх учасників.

Дражнилки

Мета: розвиток комунікативних навичок, зняття негативних емоцій.

Вік: 4–5 років.

Кількість учасників: від двох.

Обладнання: м'яч.

Хід гри: діти стають у коло, передають м'яч одне одному, звертаються на ім'я і дражняться необразливими словами (наприклад, назвами овочів чи фруктів).

Умова така — ображатися не можна, оскільки це — гра.

Закінчувати гру слід добрими словами — компліментами.

Примітка: м'яч потрібно передавати швидко, довго не замислюватися.

Напередодні можна провести бесіду на тему образливих слів.

Полювання на тигрів

Мета: розвиток комунікативних навичок.

Вік: 4–5 років.

Кількість учасників: від чотирьох.

Обладнання: маленьке іграшкове тигреня.

Хід гри: діти обирають того, хто першим водитиме. Він розвертається до стіни та лічить до 10. Діти стають у коло й передають тигреня одне одному. Коли ведучий закінчує лічити, дитина, в якої тигреня опинилося в руках, ховає його в долонях і витягує руки вперед, решта робить так само. Ведучий має знайти тигреня. Потім ведучим стає той, хто ховав тигреня.

Давай поговоримо

Мета: розвиток комунікативних навичок.

Вік: 4–7 років.

Кількість учасників: від двох (обов'язково хоча б один дорослий).

Хід гри: дорослий починає гру словами: «Давай поговоримо. Я хотів би стати (чарівником, левом, маленьким...). Як ти гадаєш, чому?» Дитина намагається пояснити. Так відбувається початок бесіди. Далі бесіду підтримує та спрямовує дорослий за допомогою навідних і відкритих запитань. Завершити розмову можна запитанням до дитини: «А ким ти хотів би бути?»

Примітка: дорослий має уникати настановної позиції, прагнути спілкуватися на рівних із дитиною, наголошуючи на важливості та значущості думок дитини.

Клубочок

Мета: розвиток комунікативних навичок.

Вік: від 4 років.

Кількість учасників: від п'яťох.

Обладнання: клубочок ниток (бажано товстих, приємних на дотик).

Хід гри: діти сідають півколом, дорослий — навпроти. Намотує нитку на палець, кидає клубочок комусь із дітей та ставить запитання (Як тебе звати? Який твій улюблений колір? У що ти найбільше любиш гратися? та ін.). Дитина відповідає на запитання, намотує нитку на пальчик (не туго) та ставить своє запитання іншій дитині. Якщо дитина не може дати відповідь, вона повертає клубочок ведучому.

Примітка: ведучим може бути й дитина. Гра триває доти, доки ниточка всіх «об'єднає» або доки дітям цікаво. Гра має діагностичний характер — відразу можна виявити дітей, які мають труднощі у спілкуванні.

Люстерка

Мета: розвиток спостережливості, комунікативних навичок.

Вік: 4–5 років.

Кількість учасників: від п'яťох.

Хід гри: діти обирають ведучого. Він стає в центр, діти півколом. Ведучий показує будь-які рухи, гравці мають їх повторювати. Той, хто помилився, — вибуває. Той, хто залишився сам (жодного разу не помилився), — стає ведучим.

Кухарі

Мета: розвиток комунікативних навичок, відчуття єдності з групою дітей.

Вік: від 4 років.

Кількість дітей: від п'яťох.

Хід гри: всі діти стають у коло — це «каструля» та «миска». Діти домовляються, що «готуватимуть»: суп, компот, салат або що. Кожен вигадує, ким він буде — картоплею, ягідкою, цибулькою та ін. Ведучий (дорослий) по черзі вигукує назви інгредієнтів. Хто себе почув — стає в коло, наступний стає в коло та бере за руку свого товариша. Коли всі опиняються в колі, гра починається знову — можна починати готувати нову «страву».

Примітка: ведучий може допомагати готувати — «посолити», «поперчити», «перемішати» інгредієнти.

Жива картина

Мета: розвиток комунікативних навичок, довільності, виразності рухів.

Вік: 5–6 років.

Кількість учасників: від п'яťох.

Хід гри: діти обирають ведучого (він відгадуватиме назву картини), потім домовляються про сюжет і «зображують» картину (потрібно не ворухитися). Змінити позу можна лише тоді, коли ведучий відгадав назву живої картини.

Примітка: акценти гри — вміння домовлятися. Дорослий — спостерігач, втручається лише тоді, коли напруження серед дітей надмірно зростає.

Рука в руці (долоньки)

Мета: розвиток комунікативних навичок, досвід взаємодії в парах, подолання побоювань тактильного контакту.

Вік: від 4 років.

Кількість учасників: від двох.

Обладнання: стіл, стільці та інші предмети інтер'єру.

Хід гри: діти стають у пари, тримаються долонями в такий спосіб: права долонька торкається лівої долоньки гравця навпроти, ліва долонька торкається правої. З'єднані таким чином пари гравців мають рухатися по кімнаті, оминаючи різні перепони (стільчики, столи тощо). Головна умова — не роз'єднувати руки.

Примітка: можна скласти пари дорослий–дитина. Можна ускладнювати гру — рухатися бігом, стрибками.

Створення дива

Мета: розвиток комунікативних навичок, емпатії.

Вік: 5–6 років.

Кількість учасників: будь-яка парна кількість.

Обладнання: чарівні палички (олівці, гілочки).

Хід гри: діти стають у пари. В одного з них — чарівна паличка. Торкаючись партнера по грі, дитина запитує: «Чим я можу тобі допомогти?», «Що я можу для тебе зробити?» Відповіді — заспівай, покажи, розкажи тощо.

Примітка: варто до початку гри провести бесіду щодо бажань дітей. Акцентувати увагу на тому, що увага до людини має більшу цінність, ніж вартість подарунка чи гостинця.

Зоопарк

Мета: розвиток комунікативних навичок, умінь розпізнавати мову міміки та жестів.

Вік: 5–6 років.

Кількість учасників: від 10 (потрібні дві команди гравців).

Хід гри: діти діляться на дві команди. Перша команда зображує різних тварин, пташок. Друга команда — глядачі. Вони гуляють зоопарком, «фотографують», спостерігають. Їхнє завдання — відгадати, хто кого зображує. Коли всіх відгадали, команди міняються ролями.

Знайди відмінності

Мета: розвиток комунікативних навичок, спостережливості.

Вік: від 4 років.

Кількість учасників: від двох.

Обладнання: папір, кольорові олівці.

Хід гри: дитина малює будь-що. Потім передає малюнок дорослому. Він додає деякі деталі малюнку. Завдання дитини — знайти, що змінилося (показати, розповісти). Далі дорослий малює, дитина додає деталі.

Примітка: можна організувати гру в парах дітей або по колу.

«Агов!»

Мета: розвиток інтересу до однолітків, слухового сприйняття, згуртованості дітей.

Вік: від 4 років.

Кількість учасників: від п'ятьох.

Хід гри: діти обирають, хто першим відгадуватиме. Ця дитина розвертається спиною до всіх гравців. Дорослий торкається дитини, яка вигукує «Агов!» Завдання — відгадати, хто гукав. Якщо відгадано, діти міняються ролями.

Примітка: щоб грати було цікавіше, можна змінювати голос.

Хмарочос

Мета: розвиток умінь домовлятися, працювати в команді.

Вік: від 5 років.

Кількість учасників: п'ятеро–шестеро.

Обладнання: кубики різного розміру, метр.

Хід гри: діти сідають у коло. Вони мають «побудувати» хмарочос: по черзі ставлять кубики один на один так, щоб утворювалася вежа. Завдання для дітей – домовитися, як ставити кубики, щоб вежа вийшла якнайвищою. Дорослий періодично підходить, щоб виміряти висоту будівлі.

Примітка: дорослий – спостерігач. Гра має діагностичний характер – чітко простежуються позиції дітей у міжособистісній взаємодії.

Навчання дітей ігор, у які можна грати з молодшими друзями

«Привіт — до побачення»

Дорослий запитує, як можна привітатися/попрощатися за допомогою руки. Просить дитину показати. Якщо дитина відчуває ускладнення, показує сам. Потім разом програють ситуацію зустрічі та прощання. Можна проводити гру в парах дітей.

«Лагідність»

Дорослий просить дитину лагідно погладити іграшку, продемонструвати їй ніжне ставлення, турботу, сказати це словами. Сам показує, як це можна зробити.
Примітка: дорослий має виявити турботу та ласку з емоційним відгуком.

«Прокинься»

Дорослий разом із дитиною розіграє етюд пробудження. По черзі вони будять іграшку — ніжно, лагідно, турботливо, тихесеньким голосом. Можна пограти парами: один спить, інший будить. Завдання того, хто «прокинувся», відповідати взаємністю — посміхнутися. Потім діти міняються ролями.

«Потрібно — не потрібно»

Дорослий пропонує дитині щось попросити за допомогою жестів (без слів). Треба попросити те, що подобається, а відмовитися від того, що не подобається. Дорослий підказує рухи. Пояснює, чому так.

«Давай дружити»

Дорослий разом із дитиною розіграє ситуацію знайомства та початку дружби. Наприклад: «Я — зайченя. А я — білченя. Давай дружити!» Простягає руку, тримаючись за руки, разом ідуть, і т. д. Потім друзі прощаються до нової зустрічі. Гра триває: учасники міняються ролями, вигадують нові образи.

3.4. Спостереження за ігровою діяльністю дитини дошкільного віку*

Досвід конструктивної взаємодії дитини з однолітками реалізується насамперед у творчій діяльності. Враховуючи те, що провідною діяльністю дошкільників є гра, намагайтеся забезпечити необхідними атрибутами їх предметно-розвивальне середовище протягом усього дня, залучаючи дітей у нові тематичні ігри та сюжети: «Країна добра і дружби», «Я — президент», «У гості до товариша», «Приймаємо гостей», «Служба порятунку та допомоги», «Ми — захисники», «Агенція добрих справ», «Подорож різними країнами», «Ярмарок національних іграшок», «Благодійна служба допомоги» та інші.

Учимося бачити та сприяти ефективній комунікації між дітьми в сюжетно-рольових іграх.

Спостереження за самостійною сюжетно-рольовою грою дітей дошкільного віку проводять у природних умовах.

* Урунтаева Г. А., Афонькина Ю. А. Практикум по дошкольной психологии: пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. А. Урунтаева, Ю. А. Афонькина — 2-е изд., стереотип. — М.: Издательский центр «Академия», 2000. — 304 с.

I. Задум гри, постановка ігрових цілей і завдань

1. Як виникає задум гри (визначається ігровим середовищем, пропозицією однолітка, виникає за ініціативою самої дитини тощо)?
2. Чи обговорює задум гри з партнерами, чи враховує їхню точку зору?
3. Наскільки стійкий задум гри? Чи бачить дитина перспективу гри?
4. Задум статичний чи розвивається по ходу гри? Як часто спостерігається імпровізація у грі?
5. Чи вміє сформулювати ігрову мету, ігрове завдання словесно й запропонувати їх іншим дітям?

II. Зміст гри

1. Що становить основний зміст гри (дії з предметами, побутові або суспільні взаємини між людьми)?
2. Наскільки різноманітний зміст гри? Як часто повторюються ігри з однаковим змістом? Яке співвідношення наочних, побутових ігор, що відображають суспільні відносини?

III. Сюжет гри

1. Наскільки різноманітні сюжети ігор (зазначити назви та кількість)?
2. Яка стійкість сюжету гри (тобто наскільки дитина дотримується одного сюжету)?
3. Скільки подій дитина об'єднує в один сюжет?
4. Наскільки розгорнений сюжет? Він становить ланцюжок подій чи дитина є учасником одночасно декількох подій, включених в один сюжет?
5. Як проявляється вміння спільно будувати та творчо розвивати сюжет гри?
6. Які джерела сюжетів гри (кінофільми, книжка, спостереження, розповіді дорослих тощо)?

IV. Виконання ролі та взаємодія дітей у грі

1. Чи позначає виконувана роль словом і коли (до гри або під час гри)?
2. Які засоби використовує для взаємодії з партнером по грі (рольове мовлення, наочні дії, міміка й пантоміміка)?
3. Які особливості рольового діалогу (ступінь розгорнутості: окремі репліки, фрази, тривалість рольового діалогу, направленість на іграшку, реального чи уявного партнера)?
4. Чи передає та як передає характерні особливості персонажа?
5. Як бере участь у розподілі ролей? Хто керує розподілом ролей? Які ролі частіше виконує: головні чи другорядні? Як ставиться до необхідності виконувати другорядні ролі?
6. Чому віддає перевагу дитина: грати наодинці чи входити в ігрове об'єднання? Дати характеристику цього об'єднання: чисельність, стійкість і характер взаємин.
7. Чи має дитина улюблені ролі та скільки вона може виконувати ролей у різних іграх?

V. Ігрові дії та ігрові предмети

1. Чи використовує дитина у грі предмети-замінники і які? За яким принципом дитина обирає предмети-замінники та змінює їх призначення для використання у грі?
2. Чи дає дитина словесне позначення предметам-замінникам, наскільки легко вона це робить?
3. Хто є ініціатором вибору предмета-замінника: сама дитина чи дорослий? Чи пропонує свій варіант заміщення партнерові?
4. Чи використовує у грі образні іграшки і як часто? Чи має дитина улюблені іграшки?
5. Характеристика ігрових дій: ступінь узагальненості, розгорнутості, різноманітності, адекватності, узгодженості своїх дій із діями партнера у грі. Яка роль слова в ігрових діях?
6. Як сприймає уявну ситуацію, чи розуміє її умовність, чи грається з уявними предметами?

VI. Ігрові правила

1. Чи виконують правила функцію регулятора гри? Чи визнає правило дитина?
2. Як співвідносить дитина виконання правила з узятю на себе роллю?
3. Чи стежить за виконанням правил іншими дітьми?
4. Як реагує на порушення правил партнерами по грі?
5. Як дитина ставиться до зауважень партнера по грі щодо виконання нею правил?

VII. Досягнення результату гри

1. Як співвідноситься первинний задум і його реалізація в грі?
2. Чи співвідносить дитина свій задум із досягнутим результатом?
3. Якими засобами досягається реалізація задуму?

VIII. Особливості конфліктів у грі

1. Стосовно чого найчастіше виникають конфлікти (розподіл ролей, виконання правил, володіння іграшкою тощо)?
2. Які способи вирішення конфліктів?

IX. Ігрове середовище

1. Готує ігрове середовище заздалегідь чи підбирає предмети по ходу гри?
2. Чи використовує запропоноване ігрове середовище (вміст ігрового куточка) і як?

X. Роль дорослого в керівництві грою

1. Чи звертається дитина до дорослого в процесі гри і стосовно чого? Як часто звертається?
2. Чи пропонує дорослому взяти участь у грі?

3.5. Психологічні вправи (етюди)

Психогімнастичні вправи виконують безліч функцій, потрібних для конструктивної взаємодії: знімають емоційне напруження, збагачують невербальний репертуар і способи взаємодії, сприяють розширенню досвіду невербальної комунікації та розуміння іншої людини, навчають навичок регуляції емоційних станів дитини, а також утверджують у досягненнях дітей позитивне світовідчуття, позитивну картину світу, що пов'язана з людиною.

Важливо пам'ятати, що депресивні стани, негативний емоційний фон життя змінюють локус контролю людини: людина завжди шукає «винуватців» подій замість пошуку способів вирішення проблемної ситуації. До того ж депресивні стани людини посилюють темні сторони світосприйняття та картини світу — людина більше вірить у «теорії змови», «людську підлість», «ворожість», «відсутність любові серед людей» та проявляє загальну недовіру до всього світу, руйнує особисту відкритість до власного «Я» та соціального оточення.

Інтерактивні музично-рухові вправи, спрямовані на здобуття дітьми досвіду соціальної взаємодії, етикету вітання, подяки, прощання, дружнього ставлення

(Розробка А. С. Шевчук)

Хвиля вітань

(інтерактивна музично-рухова вправа для старших дошкільників і молодших школярів)

Мета. Оптимізація позитивних емоцій, творчості дітей; формування навичок соціальної взаємодії, етикету мовно-пластичного привітання, утримання прямої постави; розвиток чуття ритму.

Музика. Вальсова мелодія, темп помірний, ритм словесного вітання легко вкладається і виконується на чотири такти.

Вихідне положення. Діти та педагог утворюють коло й сідають на підлогу (навпочіпки або на коліна, але так, щоб було зручно підвестися).

Зміст вправи

На музичний вступ педагог підводиться на весь зріст, стає природно підтягнуто й у характері музики вітає всіх ритмічною фразою «вітаю, вітаю, вітаю усіх». Він підкріплює слова або легкими поворотами голови, або уклоном на останньому слові. Педагог сідає, водночас на продовження музики підводиться інша дитина (ближча до педагога або будь-яка з кола за власним бажанням) і вітає усіх так само словесно, ритмічно і пластично.

Примітки. Якщо діти почнуть привносити щось індивідуальне у виконання вітання (прикладання руки до серця з уклоном, розведення рук у боки тощо), то це треба розцінювати як вікові прояви творчо-індивідуального ставлення до життєвого сенсу вправи.

Передай вітання іншому

*(інтерактивна музично-рухова вправа
для старших дошкільників і молодших школярів)*

Мета. Виховання позитивних емоцій у дітей; формування навичок спілкування загалом і етикету ввічливого вітання зокрема через відповідне відчуття, найпростіші рухи, доцільну міміку; навчання збереження прямої постави; розвиток чуття ритму, координації.

Музика. Педагог добирає самостійно, 2/4, помірного темпу, з яскраво вираженим фразуванням. Музичний твір бажано через кілька занять змінювати, щоб було тимчасове звикання, але не було «прив'язування» до певної мелодії.

Вихідне положення. Діти утворюють коло разом із педагогом, стають у першу напіввиворотну позицію, тулуб тримають прямо, підтягнуто.

Зміст вправи

Перший варіант. Педагог на один такт робить два легкі оплески, звертаючись до сусіда праворуч; на другий такт спокійно опускає руки й одночасно нахиляє голову вниз, супроводжуючи рухи вітання щирою усмішкою. Його сусід виконує все те саме, звертаючись уже до дитини, що стоїть праворуч нього.

Другий варіант. Педагог зі щирою усмішкою нахиляє голову вниз (на один такт), адресуючи вітання сусіду, що стоїть праворуч. На другий такт підводить голову й виконує два легкі оплески, завершуючи вітання. Той виконує все те саме, звертаючись до дитини, що стоїть праворуч нього.

Третій варіант. Педагог виконує легкий нахил головою на один такт, спрямовуючи уклін і привітну міміку до сусіда, що стоїть праворуч. На другий такт випростовується. На третій такт вони удвох вітаються таким сучасним жестом: обома своїми випрямленими долоньками легенько й акцентовано вдаряють по долонях партнера, спрямовуючи жест одне до одного і трохи вгору (те саме можна виконати лише долоньками правих рук). На четвертий такт опускають руки й виконують чверть оберту праворуч до наступного сусіда. Дитина, яка отримала вітання, виконує те саме, передаючи його по колу.

Хвиля дружби

(інтерактивна музично-рухова вправа для старших дошкільників і молодших школярів)

Мета. Оптимізація позитивних емоцій у дітей, дружнього ставлення; формування в дітей навичок художньої взаємодії, спілкування через найпростіші виражальні рухи, доцільну міміку; навчання збереження прямої постави; розвиток чуття ритму, координації.

Музика. Педагог добирає самостійно, 3/4, темп помірний, короткі виразні фрази.

Вихідне положення. На початку або в середній частині музичного чи хореографічного заняття діти й педагог утворюють коло, кожний стає струнко.

Зміст вправи

Перший варіант. На 1-й такт вальсової музики педагог із привітним виразом обличчя подає праву руку (вниз і від себе, долонею догори) дитині, яка стоїть праворуч. На 2-й такт музики дитина виразним жестом вкладає в його долоню свою ліву долоню, відповідаючи адекватною мімікою. На 3-й такт ця дитина так само пропонує праву руку іншому — тому, хто стоїть праворуч неї, і т. д. Такт за тактом хвиля дружби прокочується усім колом та з'єднує дітей, наприклад, для очікуваної гри, танцю тощо.

Другий варіант. Вправу можна розширити, продовжуючи після об'єднання всіх виконувати рухи дружби в ритмі музики. На чотири такти звузити коло (кроки на кожний такт), поступово піднімаючи руки вгору; на два такти опустити руки донизу, виконуючи плавне присідання; на два такти підняти руки вгору, випростати ноги в колінах; на наступні шість тактів розширити коло, відступаючи назад і опускаючи руки; на останні два такти вклонитися.

Мандрівка оплесків

(інтерактивна музично-рухова вправа для старших дошкільників і молодших школярів)

Мета. Активізація позитивних емоцій у дітей; формування навичок художньої взаємодії, спілкування; навчання збереження прямої постави; розвиток чуття ритму.

Музика. Педагог добирає самостійно, легка танцювальна, 2/4, 4/4 (спочатку вправа може виконуватися без музики).

Вихідне положення. Діти та педагог на початку заняття утворюють коло, кожний стає струнко.

Зміст вправи

Перший варіант. Педагог виконує три оплески (чверть, чверть, половина), звертаючись до сусіда, що стоїть праворуч. Сусід відтворює оплески, адресуючи їх особі праворуч себе, і так далі, аж доки оплески дійдуть до педагога.

Другий варіант. Педагог виконує оплески в будь-якому найпростішому ритмі, звертаючись до дитини, що стоїть праворуч нього (наприклад, 1/4, 1/4 1/8, 1/8, 1/4). Дитина може повторити ці оплески або вигадати новий ритм, звертаючись уже до іншого сусіда — того, хто стоїть праворуч неї. Бажано, щоб вигадування нового ритму підпорядковувалося музиці.

Ритм мого (твого) імені

(інтерактивна музично-рухова вправа для старших дошкільників і молодших школярів)

Мета. Формування в дітей навичок соціальної взаємодії, спілкування, поважного ставлення одне до одного; навчання збереження прямої природної постави; розвиток чуття ритму; оптимізація позитивних емоцій у дітей.

Музика. Педагог добирає ритмічну мелодію і тихенько грає, допомагаючи дитині ритмічно діяти. Вправа може виконуватися без музики.

Вихідне положення. Діти та педагог утворюють коло, кожний надає поставі стрункого й водночас природного вигляду.

Зміст вправи

Перший варіант. Педагог ритмічно, з чітким наголосом на необхідному складі промовляє або проспівує своє власне ім'я тій дитині, що стоїть праворуч (або ліворуч) нього. Наприклад, ім'я Марія промовляється в ритмі: 1/8, 1/4, 1/8. Дитина, до якої звернулися, відповідає «вітаю тебе» або ввічливо нахилиє голову, а потім повертається до наступної по колу дитини й так само ритмічно промовляє їй своє ім'я, а та вітає її.

Другий варіант. Педагог ритмічно, з чітким наголосом на необхідному складі промовляє або проспівує ім'я дитини, що стоїть праворуч (наприклад, ім'я Андрійко промовляється в ритмі: 1/8, 1/4, 1/8). Хлопчик відповідає «дякую вам» або у відповідь ввічливо нахилиє голову, а потім повертається до іншої дитини й так само ритмічно промовляє її ім'я, а та дякує йому.

Примітки. Спочатку діти промовляють ім'я без наголосу, рівномірно ритмічно (Анд-рій-ко 1/4, 1/4, 1/4). Для початкового етапу виконання вправи це цілком прийнятно. Далі педагог своїм прикладом змінює ритм імені на належний.

Зачароване коло Терпсіхори

*(інтерактивна музично-рухова вправа
для старших дошкільників і молодших школярів)*

Мета. Оптимізація позитивних емоцій, дружньої взаємодії дітей; формування навичок сольного виконання знайомих рухів і навичок виконання рухів за власним вибором; розвиток музикальності.

Музика. Педагог довільно добирає музику до названих рухів (2/4, 3/4).

Вихідне положення. Діти та педагог утворюють коло, в центрі якого — великий обруч. Це — зачароване коло Терпсіхори.

Зміст вправи

Перший варіант. Педагог Терпсіхора чарівною паличкою торкається будь-якої дитини, яка стає в зачароване коло-обруч (або діти по черзі чи за бажанням стають по одному в коло). Педагог називає рух для виконання, наприклад — «вихлясник», «присядка» тощо. «Чари» Терпсіхори починають діяти з початком музики, під яку дитина рухається, і їхній вплив завершується із закінченням музики. Діти захочують «зачаровану» дитину оплесками.

Другий варіант. Дитина, ставши в коло Терпсіхори, одразу «підпадає під її чари» та виконує там свій улюблений рух (педагог Терпсіхора в цей час легко диригує, наочно проявляючи свої «чари»). Усі можуть плескати в долоні або підтанцювати.

Хвиля подяки

*(інтерактивна музично-рухова вправа
для старших дошкільників і молодших школярів)*

Мета. Формування в дітей навичок взаємодії, вдячності; навчання прямої постави; розвиток чуття ритму; оптимізація позитивних емоцій, творчості дітей.

Музика. Педагог добирає самостійно, повільний вальс, а надалі — в помірному темпі й навіть із прискоренням.

Вихідне положення. Діти та педагог утворюють коло, сідають на підлогу, трохи відпочивають наприкінці заняття.

Зміст вправи

Перший варіант. Педагог підводиться на весь зріст і в ритмі 3/4 дякує усім — «дякую, дякую, дякую всім», нахилиючи чемно голову на четвертому такті. Він сідає. Підводиться інша дитина й так само дякує усім.

Другий варіант. Так само дякувати, але активніше використовувати виражальні рухи одночасно зі словами вдячності (спочатку зі словами «дякую, дякую, дякую всім», надалі й замість слів). Виконується доречна мелодія.

Третій варіант. Усі діти стоять у колі, обличчям до центра кола. Разом із звучанням музики педагог прикладає праву руку до серця і промовляє «дякую», а на другий такт торкається нею лівої руки сусіда і ще раз промовляє «дякую». Той повторює такі самі слова і дії. Можуть одразу починати дві особи, котрі стоять із протилежних боків кола.

3.6. Формування життєвих навичок дошкільників засобами малих форм фольклору

Засвоєння малих форм фольклору, які містять життєву мудрість доброго поведіння, тлумачення прислів'їв, проведення творчих завдань ігрового та рольового характеру (мініатюри, ігри-драматизації) сприяють введенню в практику спілкування дітей жартівливих форм контактів.

На підставі роботи з малими формами фольклору з прикладів минулого формуємо життєві правила, які можна привнести в сучасне життя.

Правила, з якими варто ознайомити старших дошкільників:

- ▶ іди до людей з добром: добро породжує добро, а зло — зло;
- ▶ ніколи не втрачай надії на успіх;
- ▶ не бійся помилитися, не докоряй собі за недоліки: вони — крок до перемоги;
- ▶ знаходь у житті хороші сторони, не зосереджуйся на поганому;
- ▶ переключай свою увагу з труднощів на красу природи, відпочинок, приємне спілкування;
- ▶ не заздри успіхам інших, приймай це як належне, порадій за них;
- ▶ спробуй розповісти про свої переживання близькій людині, тварині, улюбленій іграшці.

Обговорення з дітьми секретів, які допомагають розуміти інших.

Секрети ефективного спілкування

- Говори так, щоб тебе почули.
- Слухай так, щоб зрозуміти, про що йдеться.
- Будь терплячим співрозмовником.
- Будь люб'язним, лояльним.
- Будь стриманим.
- Будь розумним.
- Будь розважливим.
- Будь акуратним.

Методичні рекомендації впровадження ідей програми «Вчимося жити разом» на матеріалі народних фольклорних форм наведено в частині II цього посібника.

3.7. Толерантність як соціальна звичка

Останнім часом часто виникають дискусії про толерантний світ, світ без насильства та жорстокості, в якому головною цінністю є єдина у своєму роді недоторканна людська особистість. Але теоретичний настрій поки що не набув широкого практичного застосування в реальності. На екранах телевізорів діти часто бачать фільми й навіть мультфільми зі сценами насильства, зневажливого ставлення до особистості, приниження людини з іншою культурою і культури іншого народу. Психіка дітей сприйнятлива до будь-яких прикладів поведінки як позитивного, так і негативного характеру. А у зв'язку з невеликим соціальним досвідом дитина вбирає в себе все, що бачить і чує, не розуміючи, правильно це чи ні, добре чи погано. І перед педагогами стоїть важливе завдання — спрямувати дітей на дорогу добра, навчити розуміння, толерантності в усіх сенсах цього слова, прийняття людей різної національності, кольору шкіри, соціального статусу, людей з особливими можливостями та потребами. Але мало виголошувати гарні слова, толерантність потрібно виховувати шляхом розвитку хороших звичок, манер, культури міжособистісного спілкування, мистецтва жити у світі несхожих людей. Інакше кажучи, толерантність означає повагу, здатність без агресії сприймати думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншої людини, якщо вони відрізняються від наших.

Сучасна людина живе в дуже різноманітному світі, й лише толерантність до інших і дотримання певних загальнолюдських цінностей може врятувати наш світ від ворожнечі, конфліктів і війн. Спробуємо на практиці довести мудрість слів «толерантність — це мистецтво жити з іншими людьми та з іншими ідеями» (*Кофі Аннан*).

У формуванні толерантної свідомості власним прикладом, прищепленні ідеї поваги та добра, розуміння і дружелюбності, взаємодопомоги, прийняття людей такими, якими вони є, ефективними є інтегровані заняття та бесіди: «Моя країна», «Моє місто», «Всі ми різні, але всі ми разом», «Різні країни — одна планета», «Ми — жителі планети Земля», «Світ навколо нас» тощо.

Для того щоб досягти успіху у власному житті, не марнувати сили на конфлікти, «побутові війни», кожному варто сформувати в собі толерантність як звичку та рису характеру. Отже, бути толерантною людиною — значить поважати людей. Наскільки ми поважаємо ту чи ту людину, свідчить наше вміння ввічливо спілкуватися. Для цього необхідно (обговорення з дітьми та введення в життя таких правил):

- ▶ бути готовим до того, що всі люди — різні, не кращі й гірші, а просто різні;
- ▶ навчитися сприймати людей такими, якими вони є, не намагаючись змінити в них те, що нам не подобається;
- ▶ цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими;
- ▶ зберігати «власне обличчя», знайти себе і за будь-яких обставин залишатися собою.

3.8. Орієнтовна тематика та приклади розробок комплексних розвивальних занять

ТЕМА ЗАНЯТТЯ	ОСВІТНЯ ЛІНІЯ БК
Орієнтовна тематика занять для дітей середньої групи	
Дружні діти — мов квіти.	Особистість дитини. Дитина в соціумі. Гра дитини.
Ввічливі слова творять дива.	Дитина в соціумі. Гра дитини. Мовлення дитини.
Разом об'єднатися — веселіше гратися.	Дитина в соціумі. Гра дитини. Мовлення дитини.
Дерево добра.	Особистість дитини. Дитина в соціумі. Гра дитини.
Орієнтовна тематика занять для дітей старшої групи	
Діти ввічливі та чемні всім навколишнім приємні.	Дитина в соціумі. Гра дитини. Мовлення дитини.
Міст миру.	Особистість дитини. Дитина в соціумі. Гра дитини.
Усім допомагати — вірних друзів мати.	Особистість дитини. Дитина в соціумі. Гра дитини.
Кожна дитина — як у намисті перлина.	Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі. Дитина в соціумі. Гра дитини. Мовлення дитини.

Приклади розробок комплексних розвивальних занять наведено в частині III цього посібника.

3.9. Критерії оцінки ефективності реалізації завдань другого змістового напрямку програми «Я та інші люди»

Критерієм ефективності реалізованих завдань другого змістового напрямку програми «Вчимося жити разом» є розвинені в дитини емоційні, пізнавальні та мовленнєві якості. Тобто дитина вміє:

- ▶ аналізувати, диференціювати, тлумачити та пояснювати в активному мовленні якості та ознаки, які характеризують одиничне, загальне, спільне в предметах і явищах природи та людей;
- ▶ користуватися в активному мовленні всіма формами мовленнєвих висловлювань, які свідчать про адекватність мисленнєвих, мовленнєвих і поведінкових дій, спрямованих на досягнення конструктивних цілей спілкування.

4. Зміст і форми реалізації третього змістового напрямку програми «У злагоді та радощах творимо добрі справи»

Мета: організація самодіяльних форм взаємодії дорослих із дітьми 5-го та 6–7-го років життя, спрямована на поширення досвіду спілкування з різними групами людей: ігрова діяльність, організація всіх видів праці в побуті, природі, художньої праці для прояву турботи та бережливого ставлення до соціального, предметного та природного оточення.

Відпрацьовуємо досвід життєздатних навичок взаємодії. Для цього закріплюємо навички встановлення контактів (знайомства, початку бесіди, спілкування, спільної гри чи діяльності).

4.1. Пропозиції щодо проведення ранкових зустрічей із дітьми

Уранці зібратися групою — «Коло добра та усмішок». Запропонувати кожній дитині привітатися: «Привітання з усмішкою». Далі у дружньому колі поговорити на тему: «Назви ласкаво», «Ти мені подобаєшся, тому що...», «Дружити — це значить...», «Ласкаве ім'я», «Привітання інших країн», «Добрі побажання», «Поділися радістю», «Калейдоскоп радісних подій», «Добрі новини», «Інтерв'ю добра», «Чарівна паличка добрих справ», «Подарунок для друзів», «Компліменти», «Чим я можу допомогти» тощо.

Навички ефективної взаємодії можуть бути закріплені в таких творчих іграх: «Клубочок імен», «Місток дружби», «Роби як я», «Допоможи другу, або Дружна пара», «Я хочу подружитися з...», «Добра тварина», «Подарунок», «Чарівні слова», «Знайди друга», «Хто покликав», «Разом з другом», «Вгадай настрій», «Зашифроване ім'я», «Мій портрет», «Відгадай хто це», «Який я», «Протилежності», «Добрий день, шалом, салют», «Хто в якій країні живе», «Іноземець», «Впізнай наш герб» (прапор, гімн), «Країна добра і дружби», «Служба порятунку та допомоги», «Прикордонники батьківщини», «МНС», «Ми — захисники», «Агенція добрих справ», «Подорож різними країнами», «Ярмарок національних іграшок», «Благодійна служба допомоги».

4.2. Пропозиції щодо проведення тематичних днів (тижнів)

1. «Ми — жителі планети Земля». Через цю тему ознайомити дітей з різноманіттям національностей, традиціями та їх особливостями.

2. «Калейдоскоп казок». Цього дня ознайомити дітей з літературними творами різних країн і народностей.

3. «Прекрасна країна _____ (назва країни)». Тема цього дня — інформація про країну, діти якої ходять до групи (садка). Беруть участь не лише діти, а й батьки.

4. «Кожна дитина має права». Ознайомити дітей (у доступній формі) з Конвенцією про права дитини.

5. «Дружать діти на планеті». Проведення дитячих ігор різних народностей; організація свята, де кожна родина презентує різні національні страви, родовідні дерева своєї сім'ї.

4.3. Організація творчої взаємодії дорослих і дітей

Мета: виховання інтересу до мовної творчості українського народу, прагнення вивчати мову, зберігати фольклорну спадщину; формування навичок мовної взаємодії дітей з дорослими й однолітками; розвиток комунікативних і мовленнєвих здібностей дошкільнят у процесі ознайомлення з українським фольклором.

Зміст: на матеріалі малих форм усної народної творчості (забавлянок, жартів, прислів'їв і приказок, загадок тощо) формується інтерес і активне ставлення до вивчення та використання мовної спадщини українців, стимулюється прояв здібностей у різних видах діяльності через удосконалення навичок спілкування, розвиток уваги, мислення, пам'яті.

Пропоновані рекомендації стосуються дітей середнього, старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, які виховуються в умовах українсько-російського культурного оточення, а також навчаються українською або російською мовою. Поєднання комунікативного та лінгвістичного аспектів змінює методику мовленнєвого розвитку дитини. Методи навчання подаються не лише з погляду дидактичної їх характеристики (наочні, словесні, практичні), а й з погляду забезпечення взаємодії педагога з вихованцями. При цьому оволодіння мовними засобами має розглядатися як доцільний шлях оволодіння культурним досвідом соціальної взаємодії з партнерами спілкування.

5. Зміст і форми реалізації четвертого змістового напрямку програми «Ми поруч із тобою»

Мета: організація індивідуальної психологічної роботи фахівців (психолог, психотерапевт, педіатр та ін.) із дітьми, які потребують супроводу та підтримки особистісного розвитку, з проявами поведінкових розладів, страхів, агресії. Змістом корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи з учасниками дитячих конфліктів є підтримка установки дитини на позитив і впевненість у здатності долати поведінкові труднощі, підтримувати прагнення оволодівати ефективними моделями конструктивної взаємодії з ровесниками й дорослими в різних життєвих ситуаціях. Важливо, щоб психолог умів підібрати ефективну модель індивідуальної допомоги дитині з проявами агресії та іншим учасникам освітнього процесу, яка забезпечила б тривалий позитивний результат у стосунках з оточенням у групі та вдома.

5.1. Чинники, що становлять соціально-психологічну небезпеку для дитини

До таких чинників належать: надмірний галас; скупченість дітей на невеликій території; приписи та жорстка регламентація буття; усередненість вимог; надмірна опіка; відсутність взаєморозуміння; перепад у настрої та непослідовність дій дорослих; зловживання оцінками як «батоном і пряником»; демонстрація батьками та педагогами своєї влади над дитиною; позбавлення її права вибору та можливості усамітнитися на певний час; звичка дорослих оголошувати вердикти й соромити малюка у присутності всіх; переважання зауважень і негативних суджень на його адресу над позитивними висловлюваннями; невміння вибачитися перед дитиною за свої помилки й недоречності; невсипущий контроль; усіляка підтримка першості та конкурентності, порівняння однієї дитини з іншою.

Під час спілкування з дитиною намагатися уникати будь-яких форм психологічного насилля:

- погроз, принижень, образ, надмірних вимог, заборони на поведінку та переживання, негативного оцінювання, покарань, позбавлення чогось довгоочікуваного, відмови у прихильності;
- втрати довіри до себе або когось зі значущих людей, тривожності, депресії, агресивності;
- неадекватності поведінки, безвідповідальності у стосунках, непередбачуваності вчинків партнерів по спілкуванню.

5.2. Ігри для зняття стресу та тривоги в дитини дошкільного віку

(за матеріалами С. Ройз)

1. Рослина

Використовуємо метафору рослини, яка пускає коріння на новому місці. Створюємо казку про зернятко, квітку або деревце (малюємо картинку, ліпимо з пластиліну/глини, використовуємо природні матеріали та «пожвавлюємо» їх наклейками — óчками або малюнками), яке пересаджують в інший горщик (його переносить вітер, перевозять рідні за собою), щоб доглядати та дбати. Або насіннячко саме вирушило подорожувати.

Казка про те, як деревце придивляється до нового «грунту», розглядає, хто поруч росте, пускає коріння. Приживається. І згодом починає цвісти, до нього прилітають друзі-птахи, звірі... Якщо дерево, за словами дитини, відчувається незатишно й небезпечно, запитуємо — що йому допомогло б, можливо, огорожа, ангел або фея дерев, можливо, дорослий друг. Можна після практики підійти до справжнього дерева, пов'язати стрічку, обійняти його, погладити.

2. Лінія життя

Цю гру можна використовувати тільки тоді, коли дорослий має запас часу й ресурсу. Ниточкою або довгою стрічкою викладаємо рівну лінію (найкраще використовувати гірлянду з вогниками). Залежно від того, скільки дитині років, ставимо на лінії яскраві предмети (можна взуття) — через кілька кроків один від одного. Кількість позначок за кількістю років +1 (через рік від реального віку) і +1 через 5 років від реального віку.

Лінія з ниток має бути набагато довшою, ніж позначки віку. Дитина стає на першу «зарубку» — ми нагадуємо, що це точка, де їй лише рік. На цьому місці малюк тільки починає ходити (дитина може сісти, попроситися на ручки, обов'язково обіймаємо її, якщо попросить; можна навіть дати попиту води з трубочки). В міру просування лінією дитина розпрямляється.

Під час кожної зупинки говоримо щирі слова. «О! Ще один рік! Як я тобі радий. Цього року ти став/стала... (називаємо якимось досягненням)».

Обов'язково трохи довше постояти на позначці реального віку. А потім дитина робить крок у «майбутнє» — дорослий каже: «О! Ти будеш таким щасливим дорослим!» Можливо, підхопити дитину на руки й «перелетіти» над ниткою.

Простіший варіант — намальовані крейдою «класики». Дитина стрибає в клітинку віку. В кожній клітинці чекає перевернутий листок з малюнком, словами, сердечком, сюрпризом, який потрібно відкрити. Остання — намальовані радісні символи.

3. Прості свята

Нам важливо допомагати дітям відчувати радість. Робимо сюрпризи близьким. Фокусуємо увагу на досягненнях (записуємо, малюємо їх), відзначаємо, що було хорошого за день.

Вигадуємо свята.

Наприклад, свято застилання ліжка, свято збивання подушки, свято мильної піни на щоках, свято вмивання зубної щітки, свято посмішки тощо.

4. Складаємо розклад

Для стабілізації стану, для повернення опори та зняття тривоги дитині потрібно більше інформації та зовнішня «передбачуваність». Тобто досить чіткий розпорядок дня. І будь-яка структура. Те, що можна запланувати, — плануємо. Обов'язково попереджаємо про зміни в планах. Ви можете зробити разом розклад, прикрасити його, доручити дитині стежити за виконанням задуманого — це хороша практика.

5. Крапелька фарби

Для зняття напруження, для розслаблення, трансформації фіксації на одному переживанні, стані, події. Крапаємо акварельною фарбою у воду, розглядаємо візерунки на воді, спостерігаємо за тим, як розчиняється фарба. Буде добре, якщо потім з дитиною протанцювати, прожити пластикою тіла рух фарби у воді. Нехай дитина своїм тілом покаже рух хвиль акварельки.

6. Малюємо на темному або чорному папері

Крейдюю, пастеллю, гуашшю. Будь-які теми. Цей метод допомагає в трансформації тривоги, виводить «на поверхню» приховані страхи. З темряви невідомого, минулого, страшного, виступає щось нове і барвисте.

7. Повертаємо ідентифікацію

Робота з ім'ям. Пишемо в стовпчик літери імені. На кожну літеру підбираємо гарну рису.

Наприклад: ІВАН — Ініціативний, Винахідливий, Акуратний, Ніжний.

6. Література для збагачення кола однодумців

1. Богуш А.М. Шлях до милосердя і любові / Алла Михайлівна Богуш // Дошкільне виховання, 2001. — №2 — С. 3.
2. Весела скарбничка дідуся Сміховика /укл. А. Богуш, І. Попова. — Тернопіль, Мандрівець, 2016.
3. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / [М.Й. Боришевський, Л.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М.Й. Боришевського. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — 104 с.
4. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. — К. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — 272 с.
5. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / Богуш А.М., Гавриш Н.В. та ін. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 368 с.
6. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю.М. Швалба. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — 98 с.
7. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: Колективна монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — 208 с.
8. Інноваційна практика в роботі вихователя ДНЗ: метод. посіб. / Н. Дятленко, А. Гончаренко, А. Шевчук та ін. — К.: Шк. світ, 2010. — 128 с.
9. Ладивір С. Радість розвитку. Взаємодія дорослого з дитиною / Світлана Ладивір. — К. : Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. — 128 с.
10. Мольман Ж. Здоровое развитие / Жак Мольман / Пер. с немецкого. — К.: НАИРИ, 2014. — 160 с.
11. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія / Роман Володимирович Павелків. — Рівне: Волинські обереги, 2004. — 248 с.
12. Піроженко Т.О. Виховуємо дитину — зростаємо як батьки: навчально-методичний посібник / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман. — Тернопіль: Мандрівець, 2014. — 168 с.
13. Сіданіч І.Л. Культура взаємин батьків і дітей. Відкритий урок. Дошкільна освіта. — 2005. — №5/6. — С. 147–166.
14. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — 236 с.
15. Сучасні діти — відображення цінностей дорослого світу: методичні рекомендації / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. — К.— Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — 120 с.

16. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О.Л., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохій З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Терещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. — К.: Імекс-ЛТД. — 260 с.
17. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі: навч.-метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. — К.: Видавничій дім «Слово», 2016. — 248 с.
18. Шевчук А.С. Гуманна взаємодія дорослого з дітьми в хореографічній діяльності // Дитяча хореографія: навч.-метод. посіб. / А.С. Шевчук. — 3-тє вид., зі змін. та доповн. — Тернопіль, Мандрівець, 2016. — 288 с.
19. Шевчук А.С. Про що говорить український танок? Комунікативні цінності української хореографії / А.С. Шевчук // Палітра педагога. — 2008. — № 6. — С. 3–5.
20. Шевчук А.С. Дитяча хореографія: навч.-метод. посіб. / А.С. Шевчук. — 3-тє вид. — Тернопіль: Мандрівець, 2016. — 288 с.

Частина II

Методичні рекомендації впровадження ідей програми «Вчимося жити разом» на матеріалі малих фольклорних форм

Світ дитини є різноманітним і змінюється з трансформаціями в суспільстві. Зазнає змін і усна дитяча творчість як відображення внутрішнього світу дитини, її реакції на дорослий світ. Розглянемо можливості використання фольклорних форм, щоб показати взаємовплив дитячого та дорослого світу, що простежується, зокрема, у сприйнятті дитиною змін соціального середовища, можливості особистісних змін завдяки зануренню в літературну творчість малих фольклорних форм, таких як потішки, приказки, прислів'я, примовки, загадки, лічилки, мирилки, заклички, колискові пісні. Ступінь поширеності того чи того жанру різний. Традиційно й активно пропаговані офіційною культурою історично усталені жанри в усному репертуарі на межі вимирання. Особливо це стосується такого класичного різновиду усної народної творчості, як колискові пісні. На жаль, нині доводиться констатувати значну, майже повну втрату цієї фольклорної традиції. Змінилися умови життя, виховання, навіть сам звичай заколисування дитини — причина забуття старих колискових пісень. Майже повністю відмирає і такий жанр традиційного ігрового дитячого фольклору, як жеребкування. За необхідності без образ поділитися на дві команди діти вважають за краще використати близький до нього жанр лічилки, іноді до нескінченності повторюючи той самий текст або добираючи нові слова. Останнім часом також отримує офіційну «прописку» в засобах масової інформації такий формат, як «страшилки і дитячі анекдоти», «частівки», «магічні заклинання». Це проникнення нових образів у традиційні жанри й тексти характерне і для інших різновидів дитячого фольклору, активно вбирає в себе все нове, що відповідає інтересам сучасної дитини. Народний фольклор активно використовують педагоги, вихователі, він входить до програм вивчення літератури як джерело народної мудрості, відфільтрованої віками, як неодмінний засіб розвитку та виховання дитини. Але сучасні батьки та діти в усній практиці використовують їх дуже рідко, а якщо і відтворюють, то як твори, що знайомі з книжок, а не передаються з вуст у вуста, що, як відомо, і є однією з головних особливостей фольклору.

Спробуємо використати потенціал малих форм фольклору для збагачення досвіду конструктивного спілкування дітей.

Мета: поглиблення знань дітей про свою сім'ю, культуру родинних стосунків, правила етикету у взаєминах із родиною та однолітками. Формування поняття історії роду, честі роду. Сприяти засвоєнню уявлень про духовний ідеал людини, збагаченню власного емоційного досвіду та виробленню позитивного ставлення до самого себе. Формування творчих навичок адекватного для різних ситуацій спілкування, моделей мовних висловлювань.

Організація системи роботи

1. «Про важливі речі для дорослих і малечі»

Вибір для аналізу малих форм відеоматеріалів про колисанки різних народів світу.

Обговорення питань: про що розповідає мама малюкові, мрії та сподівання мами про майбутнє життя сина (доньки). У які цінності вірить мама? Добрі поради мами своїм дітям із доведенням висновків про те, що мама поганого (злого) не навчить. Тлумачення змісту відеокартинки за настроєм, інтонацією. Озвучування відеокартинки в ролях. Складання розповіді від імені мами, малюка, від імені персонажів, зображених на малюнку. Проведення діалогів дітей у парах. Складання тексту колискової на сюжет відеокартинки.

Робота з батьками: вивчення колискових пісень. Щоденне їх використання у сім'ї.

Посилання на відеоматеріали на сайті кураторського супроводу програми «Вчимося жити разом».

2. Включення в повсякденне життя дітей малих форм фольклору

Пошук та засвоєння малих форм фольклору, які утверджують життєву мудрість доброго поведіння, тлумачення прислів'їв, проведення творчих завдань ігрового та рольового характеру (мініатюри, ігри-драматизації).

На підставі роботи з малими формами фольклору з прикладів минулого формуємо з дітьми *життєві правила*, які можна привнести в сучасне життя.

Правила, з якими варто ознайомити старших дошкільників:

- ▶ іди до людей з добром: добро породжує добро, а зло — зло;
- ▶ ніколи не втрачай надії на успіх;
- ▶ не бійся помилитися, не докоряй собі за недоліки: вони — крок до перемоги;
- ▶ знаходь у житті хороші сторони, не зосереджуйся на поганому;
- ▶ переключай свою увагу з труднощів на красу природи, відпочинок, приємне спілкування;
- ▶ не заздри успіхам інших, приймай це як належне, порадій за них;
- ▶ спробуй розповісти про свої переживання близькій людині, тварині, улюбленій іграшці.

Робота з батьками.

3. Пошук та створення образу сучасного супергероя

Пошук у казках, байках. Складання загадок у малюнках і словесних портретних описових загадок про друзів. Складання портрета супергероя.

4. Навчання

Навчання дітей лічилок та жеребкувань для навичок об'єднання за необхідності в команди без образ.

5. Поширення у практиці спілкування дітей жартівливих форм контакту

Навчання дітей жартівливих форм мирилок і дражнилок, у яких збагачуємо навички складання пестливих звернень. Складання своїх варіантів мирилок.

1. Равлику-Павлику,
Вистав ріжки та ніжки.
Тобі два, мені два —
Поділимось обидва.

2. Мир миром,
Пирого з сиром,
Варенички в маслі
Ми дружечки красні,
Поцілуймося.

3. Дві подруженьки зажурилися,
Дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, моя душечка.

4. Дві подруженьки зажурилися,
Дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені зернятко.
Не сварімося, моє серденько.

6. Збагачення досвіду

Збагачення досвіду розуміння себе, інших людей, природних явищ через заклички, потішки, прислів'я, загадки. Проведення досліджень і спостережень, які вказують на взаємодію (вітер і дерево, сонце та рослини та ін.). Пошук адекватних висловлювань, що підтверджують красу взаємних контактів у природі.

7. Мудрість поколінь для творчої діяльності сьогодення

Організація творчої взаємодії дорослих і дітей у створенні мультибуса (вірші, прислів'я та потішки, які вчать нас успішної комунікації).

Частина III

Приклади розробок комплексних розвивальних занять

ТЕМА ЗАНЯТТЯ	ОСВІТНЯ ЛІНІЯ
Дружні діти — мов квіти.	Освітня лінія «Особистість дитини». Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини».
Ввічливі слова творять дива.	Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини». Освітня лінія «Мовлення дитини».
Разом об'єднатися — веселіше гратися.	Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини». Освітня лінія «Мовлення дитини».
Дерево добра.	Освітня лінія «Особистість дитини». Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини».
Діти ввічливі та чемні всім навколишнім приємні.	Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини». Освітня лінія «Мовлення дитини».
Міст миру.	Освітня лінія «Особистість дитини». Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини».
Всім допомагати — вірних друзів мати.	Освітня лінія «Особистість дитини». Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини».
Кожна дитина — як у намисті перлина.	Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Освітня лінія «Дитина в соціумі». Освітня лінія «Гра дитини». Освітня лінія «Мовлення дитини».

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для середньої групи ДНЗ

Тема: Дружні діти — мов квіти.

Мета

Формувати уявлення дітей про важливість дружнього ставлення до оточуючих, способи толерантної взаємодії. Вчити розуміти зміст казки, оцінювати поведінку героїв, виховувати доброзичливість. Розширювати та закріплювати знання про квіти України, кольори. Розвивати мовлення та вміння висловлювати свої думки.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ *оцінюють* поведінку героїв казки;
- ▶ *пояснюють*, чому важливо бути дружними;
- ▶ *називають* кольори та квіти.

Обладнання і матеріали

- ▶ Картонні елементи у формі квіток, зелена тканина для обладнання «галявини», роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка.
- ▶ Мультфільм «Квіти дружби», презентація з музичним супроводом «Загадки про квіти».
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ картонні елементи у формі квіток, зелену тканину для обладнання «галявини»;
- ▶ роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка;
- ▶ перевірити презентацію і відео до теми «Дружні діти — мов квіти».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, вірш, коротка бесіда	
Читання казки «Хто кращий?»	
Обговорення казки	
Рухлива гра	
Колективна робота з апікації	
Підсумкове слово вихователя, читання вірша	
Перегляд мультфільму	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	20 ХВ.

Хід заняття

Посередині кімнати утворюємо «галявинку» із зеленої тканини, на ній у довільному порядку розкладено картонні квітки різного кольору; роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка. Діти сідають навколо «галявинки», утворюючи коло.

Вихователь: Діти, я маю для вас сюрприз: сьогодні дорогою до садка я милувалася гарними квіточками, що ростуть біля нашого озера. Й одна з цих квіточок потихеньку, на вушко, розповіла мені цікаву історію. Але щоб і ви, дітки, змогли її почути, треба вгадати — а що ж то була за квіточка?

Вихователь промовляє загадку:

Наче сонця серединка,
Пелюстків біла хустинка.
Знає бджілка і мурашка,
Що звуть квіточку ...
(Ромашка)

Діти хором відповідають: «Ромашка».

Вихователь розповідає казку «Хто кращий?».

В одній Чарівній країні на зеленому лужку росли собі чарівні квіти. А чому вони були чарівними? Тому що вміли розмовляти і гралися, мов діти. Квіточки були всі різні: і червоні, немов жар; і жовті, як сонечко; і білі, мов хмаринки; і блакитні, як весняне небо. Жили вони дружно й весело, аж ось сталася одна подія.

Пробігала тим самим лужком із квітами маленька дівчинка Яринка та й загубила дзеркальце. Воно закотилося в травичку й зупинилося біля наших квіточок.

Першою дзеркальце помітила червона квітка. Зазирнула в нього, побачила себе та й запишалася. «Ой, яка я гарна, всі інші не такі, як я! Не буду з ними дружити!» — сказала квітка. Але й інші квіточки подивились у дзеркальце й подумали так само: я біла — найкраща, я жовта — найкраща, я блакитна — найкраща, а решта не такі, тому вони гірші. Почалися між квіточками суперечки, вони припинили гратися і стало сумно на лужку.

Тим часом Яринка прийшла на чарівну галявинку шукати загублене дзеркальце. Доки вона його шукала, то почала плести собі віночок. Взяла червоних квіточок, але віночок був, хоч і гарний, та все-таки в ньому бракувало кольорів. Тоді Яринка набрала різних квітів: і білих, і жовтих, і блакитних. Тож віночок вийшов барвистий, яскравий, дуже гарний.

Аж тут і дзеркальце знайшлося. Наділа Яринка віночок, глянула в дзеркальце, й усі квіточки побачили, яка то краса, коли різні квіти, різні барви збираються разом у веселий віночок. І зрозуміли квіточки: хоч усі вони різні, але однаково привабливі, однаково важливі для інших, та й перестали сваритися, і вже жодна квіточка не вважала іншу, не таку, як вона сама, гіршою за себе.

Вихователь ставить запитання до казки.

1. Якщо хто-небудь чимось відрізняється від інших, то чи гірший він?
(варіанти відповідей дітей)
2. Як дзеркальце нашкодило квіточкам? (варіанти відповідей дітей)
3. Що допомогло квіточкам знову подружитися?
(варіанти відповідей дітей)
4. Чому віночок такий гарний? (варіанти відповідей дітей)
5. Що значить бути дружними? (варіанти відповідей дітей)

Вихователь:

А тепер, діти, давайте встанемо і підійдемо до нашої чарівної галявинки, візьмемо кожний по квіточці. *(Звучить мелодія української народної пісні.)*

Візьмемося за руки і виставимо їх перед собою. На що схоже те, що ви бачите? Правильно, на віночок. А тепер вітерець прилетів (потрусили ручками) і квітучий наш віночок ожив. Сідайте. Тепер покладіть квіти перед собою і давайте пограємо.

Рухлива гра:

1, 2, 3 — вирости квіточки *(підвестися з положення сидячи, долоні бутонем).*

До сонця потягнулися високо.

Стало їм приємно і тепло *(розкрити «квітку» над головою, руки в сторони).*

Вітерець пролітав — стеблинки похитав *(легкі нахили в сторони).*

Уліво хитнулися — низько пригнулися *(нахил уліво)*. Управо хитнулися — низько пригнулися *(нахил управо)*.

Вітерець, тікай — ти квіти не зламай *(покрутитися)*.

Нехай вони цвітуть — людям радість принесуть *(із бутона розкрити «квітку» перед собою)*.

Вихователь:

Діти, давайте зробимо справжній віночок і прикрасимо ним нашу кімнату.

Діти виконують колективну роботу з аплікації. На великому колі з ватману кожна дитина приклеює свою квітку, в 2–3 ряди — утворюється різнокольоровий вінок.

Вихователь:

А тепер, діти, давайте згадаємо назви червоних, білих, блакитних, жовтих квітів.

Червоні — маки.

Білі — ромашки.

Блакитні — барвінок.

Жовті — соняхи, кульбабки.

Одночасно вихователь просить когось із дітей знайти картинку з цією квіткою на «галявинці», усі діти розглядають її.

Вихователь:

Діти, пропоную вам подумати і згадати, які ще квіти ви знаєте. А допоможе вам у цьому наш помічник-комп'ютер. *(Демонструється презентація з музичним супроводом.)*

<https://www.youtube.com/watch?v=aH8lo5Ddors>

Вихователь читає вірш Ганни Черінь «Українські квіти».

Вийшли зрання на гуляння
Українські діти,
Їх стрічали і вітали
Українські квіти.
Ось волошки, сонні трошки,
Синім шовком шиті,
Ясноокі, чисто вмиті,
Розбрелись по житі.
Ось рожева конюшина,
А на ній і коماشина,
Що, не дивлячись на ранок,
Їсть солодке на сніданок.
На горбочку мак,
В шапці, як козак.
Він яскравий, мов вогонь!

А бундючний — Бог боронь!
Вміє задаватись так,
Як будяк!
Там росте холодна м'ята
(Добре пахне, як пом'ята),
Там шовкова трава
Щось шепоче, мов жива.
А з травички — ніжні личка:
То вже Братик і Сестричка
У тих самих кольорах,
Що на наших прапорах.
Розбрелись по полю діти —
Більші, менші і малі —
Молоді яскраві квіти
Української землі.

Вихователь: Діти, на цьому наше заняття закінчується, пропоную вам переглянути мультфільм.

Наприкінці заняття діти переглядають мультфільм «Квіти дружби».

<https://www.youtube.com/watch?v=FYrcW2GRqcg>

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для середньої групи ДНЗ

Тема: Ввічливі слова творять дива.

Мета

Учити дітей вживати слова вітання та подяки, проявляти співчуття, викликати бажання допомогти, проявляючи при цьому радість і доброзичливість, формувати уявлення дітей про важливість толерантної взаємодії.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ називають слова ввічливості, які запам'ятали;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути ввічливими.

Обладнання і матеріали

- ▶ Стікери, маркери, ватмани, «галявини» на ватмані, список ввічливих слів, м'ячик.
- ▶ Мультфільм про ввічливість.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ дві «галявинки» на великих аркушах ватману, камінці для доріжки;
- ▶ стікери з ввічливими словами;
- ▶ перевірити відео до теми «Ввічливі слова творять дива».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, вірш, коротка бесіда	
Гра «Розфарбуй галявину»	
Гра «Дякую за м'ячик»	
Дидактична гра «Що ти скажеш, коли...»	
Фізкультхвилинка	
Перегляд мультфільму	
Підсумкове слово вихователя, читання вірша	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	20 ХВ.

Хід заняття

Діти сідають у коло, в середині якого на столі розміщені два аркуші ватману, що символізують сумний настрій і радість, наприклад — дві «галявинки». На одному з аркушів намальовано (за принципом розмальовки) похилене деревце, зів'яла квітка, сумний зайчик тощо. На другому аркуші схожа картинка, але весела, є ще сонечко, яке усміхається, зайчики весело граються, квіточки тягнуться до сонця, літають метелики. Між галявинками прокладено доріжку з камінців, до яких у подальшому кріпитимуться стікери з ввічливими словами.

Вихователь: Вітаю вас, діти! Сьогодні ми з вами поговоримо про чарівні слова, які потрібно вживати всім вихованим і чемним дітям. І для початку я пропоную вам привітатися одне з одним. Зробіть це привітно, лагідно, з усмішкою (діти вітаються).

Вихователь:

Сонце рано-рано встало
І умилося в росі.
Землю радо привітало,
— «Добрий день!» — сказало всім.

Як прокинетесь, малята,
Умиватися ідіть.
Привітайте маму, тата,
«Добрий день!» їм говоріть.

Ці слова усім потрібні:
Людям, квітам, всій землі.
Тож до сонечка подібні
Будьте, діточки малі!

Надія Красоткіна

Вихователь: Ви помічали, що іноді на душі сумно, й навіть сонечко не так сяє, як завжди? А іноді навіть у похмурий день радісно і світ навколо набуває яскравих кольорів? Який краєвид ви хотіли б бачити навколо себе? *(варіанти відповідей дітей)*

Гра «Розфарбуй галявину»

Давайте всі разом розфарбуємо веселу галявинку в яскраві кольори, а потім прокладемо до неї доріжку з ввічливих слів, які будемо вживати завжди. *(Діти за допомогою вихователя разом розфарбовують веселу галявинку, а сумна галявинка залишається чорно-білою.)*

Навіть похмурий день ми можемо зробити світлим за допомогою спеціальних слів. Щоразу, як ви скажете ввічливе слово зі списку, — наклейте стікер на відповідний камінчик доріжки. Й так ми прокладемо шлях від сірої, сумної галявини до веселої та сонячної.

А щоб краще запам'ятати слова ввічливості та подяки, ми з вами пограємо.

Гра «Дякую за м'ячик»

Діти сідають у коло і тримаються за руки. Коли діти збираються в коло, в них розвивається почуття спільності та приналежності до групи. Така проста символічна діяльність, як перекочування, передача і прийом м'яча, допомагає дітям встановлювати відносини між собою і виховувати вдячність за увагу.

Вихователь:

Поряд всі ми стоїмо,

Наче всі ми — стрічка.

Ми великі можемо бути *(підняли руки вгору)*,

Можемо бути й малі *(руки донизу)*,

Але всі ми разом —

І ніхто не буде сам *(киваємо сусіду та потискаємо руки)*.

А тепер сідайте на підлогу ближче одне до одного. Ми гратимемо у гру з м'ячем. Це буде так: я кочу м'яч тому, хто сидить навпроти мене. Ця дитина дякує, міцно тримає м'яч двома руками й чекає, що буде далі. А ми всі разом називаємо ім'я того, в кого м'яч, і продовжуємо: «Данилко в нашій групі!» Після цього ця дитина котить м'яч комусь іншому. І так далі, доки кожний отримає м'яч, подякує і почує своє ім'я. *(Діти можуть отримати м'яч кілька разів, але важливо нікого не пропустити.)*

Вихователь: Діти, пропоную вам послухати і запам'ятати чарівні слова, які зустрічатимуться вам у цих віршиках, а потім ми пограємо в одну цікаву гру.

До всіх сердець, як до дверей,
Є ключики малі.
Їх кожен легко добере,
Якщо йому не лінь.
Ти, друже, мусиш знати їх,
Запам'ятать не важко:
Маленькі ключики твої —
«Спасибі» і «Будь ласка».

Ігор Січовик

«Доброго ранку!» — мовлю я звичаєм,
«Доброго ранку!» — кожному зичу я.
«Доброго дня вам!» — людям бажаю.
«Вечором добрим!» — стрічних вітаю.
І посміхаються в відповідь люди,
Добрі слова ж бо для кожного любі!

З добрим ранком всіх вітаю,
Як іду із хати,
І кажу всім «на добраніч»,
Як лягаю спати.
І «спасибі», й «дуже прошу»,
«вдячна вам», «будь ласка» —
Словом, радість всім приношу,
Світ стає, як казка.

Якщо ти когось штовхнув,
Треба «вибачте» сказати.
А щоб хтось тебе почув,
То «будь ласка» поспівати.

Я знайомих як зустріну,
Привітаюсь неодмінно:
— Добрий ранок! Добрий день!
«Всім привіт», «Бувай здорова»,
«Дякую красенько!» —
Ось яка чарівна мова
Радує серденько.

Автор невідомий

Дидактична гра «Що ти скажеш, коли...»

Що ти скажеш, коли:

— зустрінеш друга у дворі (*варіанти відповідей дітей*).

Вихователь: Вітаю, привіт, добрий день.

— прийдеш у дитячий садок (*варіанти відповідей дітей*).

Вихователь: Усім доброго ранку.

— побачиш увечері маму (*варіанти відповідей дітей*).

Вихователь: Добрий вечір.

— наступиш комусь на ногу (*варіанти відповідей дітей*);

Вихователь: Вибачте, будь ласка.

— з ким-небудь прощаєшся (*варіанти відповідей дітей*).

Вихователь: До побачення, до зустрічі, хай щастить, на все добре.

— висловлюєш подяку за щось (*варіанти відповідей дітей*).

Вихователь: Дякую, спасибі.

Вихователь: А тепер пропоную вам, діти, трішки порухатися (*лунає музика на вибір, і вихователь проводить фізкультхвилинку*).

Фізкультхвилинка

Встало вранці ясне сонце,

Зазирнуло у віконце.

Ми до нього потягнулися,

Будем дружно присідати,

Сонечко розвеселяти.

Встали — сіли, встали — сіли,

Бачте, як розвеселили.

Стало сонце танцювати,

Нас до танцю припрошати.

Нумо разом, нумо всі

Потанцюймо по росі.

Вихователь: Зараз ми з вами переглянемо цікавий мультфільм «Ввічливість».

<https://www.youtube.com/watch?v=vis3z4J74vQ>

Вихователь: Чи зрозуміли ви, діти, що вираз «будь ласка» означає прохання, а не вимогу? Його треба промовляти тихо, ласкаво, щоб було зрозуміло, що ти просиш, а не віднімаєш. При цьому треба дивитись у вічі того, кого просиш.

Вправа «Скажи «будь ласка» (діти вчаться ввічливо висловлювати прохання).

Узагальнення, висновки

Вихователь: Дорогі діти! Сьогодні ми згадали багато ввічливих слів і зрозуміли, що їх обов'язково потрібно вживати. Якщо людина вживає такі слова, вона підкреслює повагу до оточуючих, намагається зробити щось приємне. Тож треба бути ввічливими й не забувати, що не тільки слово важливе, а й те, як його промовляють. А доріжка до веселої галявинки щодня нагадуватиме нам про це.

Вихователь читає вірш української поетеси Варвари Гринько «Мова».

Сію дитині
В серденько ласку.
Сійся-родися
Ніжне «Будь ласка»,
Вдячне «Спасибі»,
«Вибач» тремтливе —
Слово у серці,
Як зернятко в ниві.
«Доброго ранку!»,
«Світлої днини!»,—
Щедро даруй ти
Людям, дитино.

Заняття з морально-етичного розвитку для середньої групи ДНЗ

Тема: Разом об'єднатися — веселіше гратися.

Мета

У процесі гри формувати в дітей навички спільної діяльності, прищеплювати бажання перебувати в колективі та розвивати здібність до співпраці, посилювати відчуття згуртованості в групі.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти

- ▶ *пояснюють*, чому краще бути разом.

Обладнання і матеріали

- ▶ М'ячик, фотоапарат, обручі, покривало.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ Перевірити відео до теми «Разом об'єднатися — веселіше гратися».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, коротка бесіда	
Читання казки «Батькова наука»	
Гра «Кого не вистачає?»	
Рухлива гра	
Гра у вирази обличчя	
Гра «Човники на воді», «Острови»	
Підсумкове слово вихователя, перегляд мультфільму	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	20 ХВ.

Хід заняття

На початку заняття діти сідають у коло, лунає весела музика.

Вихователь: Любі діти! Вітаю вас! Привітайтеся і ви одне з одним.

Діти, даю вам веселий м'ячик і хочу, щоб кожен із вас розповів будь-що приємне, що трапилося з ним учора, сьогодні (або цього тижня). Доки ви говорите, ви тримаєте м'ячик у руках. Коли ви закінчите розповідати, передайте естафету гарних новин, тобто передайте м'ячик сусіду, й так по колу.

Вихователь: А тепер я розповім вам коротеньку казочку, а ви уважно послухайте.

Батькова наука

Один чоловік мав трьох синів. Якось батько звелів синам принести віник і по черзі переламати його. Проте ніхто з них не зміг виконати такого завдання. Тоді батько наказав розв'язати віника, взяти кожному синові по прутику й переламати. Сини легко впоралися. На це батько сказав їм: «Сини мої, ось так легко, як ви переламали прутики, зможуть і вас збороти вороги, якщо ви будете поодиночі. А разом вас не здолає жодна сила».

Чого навчав батько своїх синів? Чому, коли ми разом, то стаємо набагато сильнішими? *(варіанти відповідей дітей)*

Гра «Кого не вистачає?»

Вихователь: Діти, чи помічаєте ви, коли у групі когось із дітей не вистачає? Я хочу пограти з вами в таку гру: один із вас ховатиметься, а решта — відгадуватиме, хто саме сховався. Спочатку я попрошу всіх заплющити очі і, доки ніхто не бачить, тихенько торкнеться плеча одного з вас. Той, кого я оберу, має розплющити очі, тихо вийти на середину кола і сховатися під цим покривалом. Після того, як він сховається, я попрошу всіх розплющити очі й відгадати, кого не вистачає. А тепер заплющуймо очі й починаймо гру...

Рухлива гра. Це чудова рухлива гра, де кожна дитина може взяти участь у створенні загальної групової скульптури. Наприкінці гри можна сфотографувати її та подарувати кожному по фотографії. Лунає повільна музика.

Вихователь: Станьте, будь ласка, в коло, і я перелічу вас. Кожна дитина має свій номер. Запам'ятайте його. Зараз я ввімкну музику, а ви почнете повільно ходити по колу. Коли я скажу: «Номер один!», дитина під номером один має вийти в середину кола та показати якусь цікаву позу. Ви можете стояти, сидіти або лежати. Тільки-но ви знайдете найбільш прийнятну для себе позу, припиніть рухатися. В цьому положенні ви перебуватимете до кінця гри. Так, «номер один» іде у центр кола... Відтак я покличу в центр кола дитину під номером два. Вона теж повинна прийняти ту позу, яку захоче, але при цьому треба доторкнутися до першої дитини. Коли дитина номер два буде готова, я покличу в центр дитину під номером три. Та продовжує скульптуру, стає, як захоче, але обов'язково торкаючись когось, хто вже стоїть у колі. Ті діти, яких я ще не покликala, повільно ходять по колу. Ми продовжуватимемо доти, доки побудуємо скульптуру, в якій братимуть участь усі.

Вихователь: А тепер, діти, розійдемося по парах. Уважно послухайте, що я вам скажу.

Я покажу вам три вирази обличчя. При цьому я хочу, щоб ви відгадали, який вираз обличчя я показую.

Показую перший раз (*сумне*). Який вираз обличчя я намагалася вам показати? Правильно, сумне обличчя. Які жести руками найкраще робити, щоб показати сум? Нехай кожен із вас зробить сумне обличчя.

Показую другий раз (*сердите*). А тепер? Правильно, сердите обличчя. Давайте всі зведемо брови, вискалімо зуби і стиснемо кулаки — покажемо сердите обличчя.

А тепер третє обличчя (*радісне, щасливе*). Яке? Так, радісне. Для цього давайте всі широко всміхнемося і притиснемо руки до серця.

Спробуємо ще раз: сумне, сердите, радісне.

Тепер об'єднайтеся у пари і встаньте одне до одного спинами. Оберіть одне із трьох облич, яке ми показували. Коли я дорахую до трьох, вам треба буде швидко повернутися один до одного й показати обраний вами вираз обличчя.

Завдання полягає в тому, щоб, не домовляючись заздалегідь, показати те саме обличчя, що й ваш партнер.

Готові? Раз, два, три, початок гри!

Гра «Човники на воді»

Вихователь: Діти, встаньте у два ряди, один навпроти одного. Відстань між рядами має бути трохи більше витягнутої руки. Ви всі разом — вода однієї річки.

Річкою зараз попливуть човники. Одна дитина вирушить у мандрівку річкою як перший човник. Вона має вирішити, як рухатиметься. Наприклад, вона може заплющити очі й повільно пройти прямо. А вода (діти) плавно руками допоможуть човнику знайти дорогу.

Можливо, човник попливе не прямо, а крутитиметься. Вода і цьому човнику має допомогти знайти дорогу.

Можливо, човник залишить очі розплющеними й рухатиметься хаотично або по колу. Вода має йому допомагати. Коли човник проходить до кінця річки, то він стає поруч з останньою дитиною і чекає, доки припливе на-

ступний човник. Він стає навпроти першого, і тим самим вони утворюють ріку, поступово подовжуючи її.

І так, не поспішаючи, річка блукатиме по цій кімнаті, доки всі діти пропливуть річкою, зображуючи човники.

Вихователь: Діти, для наступної гри ми маємо розкласти обручі по кімнаті. Давайте зробимо це всі разом.

Гра «Острови»

У цій грі діти мають прислуховуватися до музики, чітко реагуючи на її припинення. Вони можуть спокійно ходити кімнатою, але повинні позначати, які «острови» вони вже відвідали. Дітям необхідно ділити «острови» з іншими дітьми. Це розвиває здібність до співпраці та посилює почуття згуртованості у групі.

Матеріали: «Острів» для кожної дитини, найпростіше взяти для цього обруч. Також можна використати папір. Важливо, щоб діти могли стрибати на «острови» впевнено, не зісковзуючи.

Музичний супровід: «Велика соната» Паганіні.

Вихователь: Діти, доки грає музика, ви можете танцювати біля «островів», але при цьому ви не повинні наступати на них. Можна ходити по всій кімнаті й робити це так, як вам захотілося. Коли музика припиниться, ви маєте піти на «острів». Загалом їх вистачатиме всім, але ви можете розділити острів з кимсь із дітей.

Тепер намагайтеся щоразу стрибати на новий «острів», щоб ви почали ділитися один з одним «островами».

Вихователь: Діти, ви добре гралися, були однією командою, гарно поведилися, тому зараз подивіться мультфільм Мудрі казки. «Разом веселіше».

<https://www.youtube.com/watch?v=tw-5LgbcOqI>

Підсумок

Об'єднання дітей у групі найкраще відбувається під час колективної гри, яка є провідним видом діяльності дітей середнього дошкільного віку.

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для середньої групи ДНЗ

Тема: Дерево добра.

Мета

Формувати в дітей уявлення про толерантність як уміння робити хороші, добрі вчинки. Систематизувати уявлення дітей про добро, добрі вчинки, поповнювати словниковий запас дітей словами ввічливості; вчити правильно доповнювати речення. Удосконалювати комунікативні навички (вміння висловлювати свою думку, проявляти доброзичливість до суджень інших дітей).

Виховувати в дітях дружні взаємини, вміння і бажання прийти на допомогу дорослим і одноліткам.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ називають добрі та погані вчинки;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути добрими.

Обладнання і матеріали

- ▶ Ілюстрації етичного змісту.
- ▶ Два набори кубиків; дерево з кольорового картону.
- ▶ Заготовки квітів із кольорового паперу.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор, інтерактивна дошка (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ сюжетні картинки, роздатковий матеріал, кубики;
- ▶ перевірити відео до теми «Дерево добра»;
- ▶ оповідання В.Осеєвої «Чарівне слово»;
- ▶ етичну бесіду «Хороші слова»;
- ▶ індивідуальні бесіди у зв'язку із вчинками дітей: «Чи добре я вчинив?», «Як я допомагаю іншим».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя	
Гра «Легідні слова»	
Гра «Добре — погано»	
Гра «Придумай добрий вчинок»	
Колективне конструювання «Місточка дружби»	
Фізкультхвилинка	
Гра «У світі казок»	
Підсумкове слово вихователя, колективна робота з апікації	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	20 ХВ.

Хід заняття

Вихователь: Діти, прислухайтесь, наче хтось плаче?

(Чути плач — аудіозапис. З'являється Дерево добра.)

Це я, я плачу... Я — Дерево добра.

Вихователь: Доброго дня, Дерево добра! Чому ж ти невеселе?

Дерево: Здрастуйте, діти! Я засумувало тому, що втратило свої квіти. Їх вітром поганих вчинків рознесло по всій моїй країні. Я не можу їх відшукати, а без моїх квітів не виростуть плоди добра *(плаче)*.

Вихователь: Діти, допоможемо Дереву добра? *(відповіді дітей)*

Вихователь: Діти, ви знаєте, що квіти цього дерева — це добрі вчинки? Скажіть, чи потрібні нам добрі вчинки? *(відповіді дітей)*

А для чого люди роблять добрі справи, вчинки? *(відповіді дітей)*

Вихователь: Пропоную вирушити в подорож, щоб знайти квіти Дерева добра. Подивіться, ось на екрані карта казкової країни. Як нам туди потрапити? Допоможе нам у цьому чарівна музика, вмоцуйтеся зручно на стільчики й заплющуйте оченята.

Лунає музика до пісні «Країна добра».

Вихователь: Ось ми перенеслися до казкової країни й потрапили в місто ввічливості; давайте привітаємося з його мешканцями.

(Після привітання діти сідають на стільчики. З'являється фея Ввічливість і пропонує пограти в гру «Легідні слова». Діти стають разом із вихователем у коло, передають одне одному ліхтарик, по черзі називають легідне слово.)

Вихователь: Діти, ви добре виконали завдання, за це фея Ввічливість дарує нам ліхтарик, який поведе нас далі.

Гра «Добре — погано»

Вихователь читає речення, а діти називають, добре це чи погано. Хлопчик ударив котика. *(погано)*

Посварилися друзі. *(погано)*

Михайлик допоміг своєму братикові. *(добре)*

Тимур відібрав іграшку в Іванка. *(погано)*

Гра поділилася цукеркою. *(добре)*

(відповіді дітей)

Гра «Придумай добрий вчинок»

Вихователь: Бачите, як багато тут різних предметів: зернятка, зламана іграшка, порвана книжка, брудна чашка, аркуш паперу та фломастер. Подивіться на ці предмети. З їх допомогою можна зробити добрий вчинок. Скажіть який?

Відповіді дітей: зернятками нагодувати птахів, іграшку відремонтувати, книгу підклеїти, брудну чашку вимити, на аркуші паперу намалювати щось приємне і подарувати близькій людині.

На екрані — сюжетні картинки.

Обговорення ситуації «Як ти вчинив би?» *(Діти виконують вправу разом із вихователем, міркують, хто чинить правильно.)*

Вихователь: Молодці! І з цим завданням упоралися. Тепер перед нами річка, а за нею — Долина казок. Як нам туди потрапити?

Відповіді дітей — побудувати місточок із кубиків.

Колективне конструювання «*Місточка дружби*».

Діти беруть кубики й викладають із них дві паралельні доріжки через ігрову кімнату.

Фізкультхвилинка «Через місточок»

Діти шикуються в колону, парами йдуть між викладених із кубиків доріжок (уявний місток), пересуваючись заданим способом — зображують рух різноманітних персонажів, на яких вони «перетворюються» під час гри.

Там, де бистра річка протікає в лузі,
Міст побудували наші дітки-друзі.
І тепер місточком малюки тупочуть,
Враз перетворившись, в кого самі хочуть.
Ось місточком скачуть сірі зайченята,
Ось ступають тихо друзі-кошенята.
Ось на ведмежаток всі перетворились,
Ось, як козенята, дітки вскач пустились...

Вихователь: Нарешті ми дісталися Долини казок.
(На екрані — герої казок.)

Гра «У світі казок»

— Діти, назвіть казки, в яких герої вчинили добрі вчинки.
«Троє поросят» (Наф-Наф допоміг урятуватися своїм братам від вовка).
«Гуси-лебеді» (яблунька, річка і грубка допомогли сховатися дітям від гусей).
«Івасик-Телесик» (гусенятко допомогло хлопчику, а Івасик віддячив йому).
«Ріпка» (всі допомогли дідусеві вирвати ріпку).

Вихователь: Молодці, діти! Ви сьогодні гарно попрацювали. Ми говорили про добрі слова, добрі вчинки. Сьогодні ми з вами зробили багато гарних, добрих справ, були уважними до всіх. Будьте завжди чуйними, турботливими. А казкові герої знайшли квіти нашого Дерева добра, давайте віднесемо їх йому.

Діти виконують колективну роботу з аплікації.

Заняття з морально-етичного та мовленнєвого розвитку для старшої групи ДНЗ

Тема: Діти ввічливі та чемні всім навколишнім приємні.

Мета

Прищеплювати дітям корисні звички чемного поведіння, вживання ввічливих слів, вчити правил культурної поведінки. Формувати в дітях усвідомлену потребу доброзичливої та толерантної взаємодії з іншими людьми, показати переваги такої поведінки.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ називають слова ввічливості;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути ввічливими.

Обладнання і матеріали

- ▶ Сердечка із ввічливими словами (привітання, прощання, вибачення, прохання, подяки), великий аркуш ватману з намальованими контурами дитячих долоньок, клей.
- ▶ Мультфільм про ввічливість.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ на великих аркушах ватману намалювати контури дитячих долоньок;
- ▶ паперові сердечка з ввічливими словами;
- ▶ перевірити відео до теми «Діти ввічливі та чемні всім навколишнім приємні».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя	
Вправа «Я радий тебе бачити...»	
Рухлива гра «Нічний потяг»	
Читання казки «Навіщо знімати шапку»	
Фізкультхвилинка	
Бесіда про ввічливість	
Перегляд мультфільму	
Підсумкове слово вихователя	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	25 ХВ.

Хід заняття

Вихователь: Діти, вітаю вас!

(Діти повторюють за вихователем слова віршика-привітання.)

Доброго ранку всім я бажаю!

Доброго ранку! Всіх вас вітаю!

Доброго ранку, доброго дня!

Доброго вечора — сьогодні, щодня!

Вправа «Я радий тебе бачити...»

Діти сідають у коло. Потім кожен по черзі говорить своєму сусідові, чому він радий його бачити. Якщо дитина не може дати відповідь на це запитання, вихователь або інші діти можуть допомогти.

Вихователь: Сьогодні, діти, ми здійснимо подорож до чарівної країни ввічливості. Але щоб туди потрапити, ви маєте отримати квиток на потяг. Квиток цей незвичайний: це сердечко, на якому написано ввічливе слово. Ви маєте подумати і сказати, в яких випадках треба його говорити. Поки я роздаватиму вам квитки-сердечка, послухайте веселу пісеньку («Паровоз букашка») та подивіться на наш симпатичний потяг.

<https://www.youtube.com/watch?v=eMEKhI5gGrA>

Вихователь роздає сердечка й називає кожній дитині слово, яке там написано. Далі діти по колу називають слово й намагаються визначити, в яких ситуаціях його треба застосовувати. В середині кола лежить ватман із намальованими долоньками (їх стільки, скільки дітей у групі). Кожна дитина після виступу підходить до ватману та приклеює своє сердечко до долоньки.

Вихователь: Діти, чи помітили ви, що наш чарівний потяг уже привіз нас до країни ввічливості, адже всі разом ми дуже багато знаємо про ввічливі слова. Тому ми завжди житимемо в цій країні, якщо чесно поводитимемося і завжди говоритимемо ввічливі слова. А тепер потрібно перевірити, чи насправді ми такі чемні. Пропоную вам пограти в цікаву гру.

Рухлива гра «Нічний потяг»

Уявіть собі, що зовсім скоро свято, й чемні діти одного маленького містечка з нетерпінням чекають на подарунки. Вони чули, що потяг з іграшками до святкового вечора мусить пробиратися вночі страшним, заметеним снігом лісом. І тільки в локомотива є фари, щоб освітлювати дорогу. Хто-небудь міг би сказати, які подарунки хотілося б отримати дітям цього маленького містечка?

Хто з вас хотів би стати локомотивом і везти потяг з іграшками дітям? Шестеро дітей будуть вагонами з подарунками. Хто хоче бути ними? Решта буде деревами у нічному лісі.

Дерева мають розташуватися так, щоб між ними було достатньо місця. Дерева не повинні рухатися, але вони можуть видавати тихесеньке «Обережно, будь ласка» в момент, коли який-небудь вагон потяга ризикує вдаритися об них. Якщо вагон усе-таки зачепить дерево, він має ввічливо вибачитися словами «вибач, будь ласка» або «перепрошую».

Три дерева особливі — на них надіті капелюхи. Поїзд обов'язково має об'їхати ці дерева, перш ніж він виїде з лісу (*позначається місце, де потяг в'їжджає у ліс, і місце, де розташоване маленьке містечко*).

Тепер давайте побудуємо наш потяг. Ставайте за локомотивом і покладіть руки на плечі дитині, що стоїть попереду вас. Я зав'яжу очі кожному вагону, тому що тільки локомотив має світло й може все бачити. Локомотив рухатиметься дуже повільно, щоб не загубити вагони і щоб усі вагони почувалися впевнено. Локомотив сам обирає шлях, яким поїде через ліс, але він обов'язково має пройти повз три особливі дерева (в капелюхах).

Даємо локомотиву старт!

Вихователь: Пропоную, діти, послухати казку, а потім ви скажете, про що нове ви дізналися.

Навіщо знімати шапку

Колись люди ходили озброєні. Їдучи з дому, одягали кольчугу, важкі лати й голову ховали під залізний шолом. Переступаючи поріг дому доброї людини, мандрівний лицар знімає свій шолом і несе його в руці.

— Я тебе не боюся, — говорить він цим жестом господареві. — Бачиш, моя голова відкрита. Я тобі довіряю. Ти — хороша людина, не грабіжник і не зрадник.

Знімаючи шапку, ти показуєш господарям, що поважаєш дім, у який зайшов, поважаєш людей, що живуть у ньому, віриш у їхню порядність, у гарне ставлення до тебе.

Скинувши рукавичку й подавши руку, людина показувала зустрічному, що в руці не тримає зброї.

Олексій Дорохов

Фізкультхвилинка під дуже спокійну музику

1. У лісі під сніжною периною сховалася ніжна квіточка. Вона склала свої пелюстки, щоб не загинути від холоду. Заснула до весни (*діти присідають і обхоплюють руками коліна*).
2. Сонечко почало пригрівати сильніше. Промінчики поступово будять квіточку. Вона повільно росте, пробиваючись скрізь сніг (*діти повільно підводяться, піднімаючись навшпиньки*).

3. Ось пролісок виріс і зміцнів (*діти стають на повну стопу*). Пелюстки почали розкриватися. Квіточка радіє теплому весняному сонечку. Вона говорить: «Це я! Перша весняна квіточка. Моє ім'я — пролісок!»

Вихователь: Пропоную, діти, послухати віршика, а потім сказати, чи правильно поводитися в гостях хлопчики?

Некультурні хазяї

У неділю із гостей
Хлопчики вертались,
А дружок у них пита:
— Як вам гостювалось?

— Та нічого, все як слід...
Тільки, бачиш, друже,
В тому домі хазяї
Некультурні дуже.

Некультурні хазяї,
Грубі, нехороші,—
З нас при вході не зняли
Шапки і калоші.

Навіть з наших кожушин
Снігу не струсили...
То ми так, як увійшли,
І до столу сіли.

Грицько Бойко

Що хлопчики зробили неправильно? Як треба поводитись у гостях?
(*варіанти відповідей дітей*)

Запитання до групи

1. Прокинувшись уранці, які слова ти скажеш мамі, татові, бабусі, дідусеві та іншим, кого зустрінеш? (*варіанти відповідей дітей*)
2. Які слова скажеш мамі, яка допомогла тобі одягнутися, приготувала сніданок? (*варіанти відповідей дітей*)
3. Якщо ненавмисне розлив чай або молоко, що скажеш мамі? (*варіанти відповідей дітей*)

4. Якщо тобі пропонують у гостях пообідати, а ти не хочеш, як зробити так, щоб господарі не образилися? *(варіанти відповідей дітей)*
5. Хто назве більше слів-привітань? *(варіанти відповідей дітей)*
6. Які ще ввічливі слова ви знаєте? Назвіть їх. *(варіанти відповідей дітей)*

Вихователь: Пропоную вам, діти, запам'ятати деякі правила культурної поведінки та завжди дотримуватися їх.

- Не поспішай першим сісти за стіл.
- Не розмовляй під час вживання їжі.
- Не перебивай того, хто говорить.
- Не показуй пальцями на інших.
- Не забудь вибачитися, якщо ти когось штовхнув.
- Поступайся місцем людям похилого віку.

А тепер перегляньте, будь ласка, мультфільм про ввічливість «Міст».

<https://www.youtube.com/watch?v=vWrveDv7b1M>

Обговорення мультфільму.

Підсумок

Ввічливість і чемність — це обов'язкові риси вихованої дитини, приємні всім, хто її оточує. Ввічливе прохання, подяка, привітання роблять наше повсякденне життя кращим, зігрівають серце й душу, дарують людям тепло і добрий настрій, і світ навколо нас забарвлюється у всі кольори веселки.

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для старшої групи ДНЗ

Тема: Міст миру.

Мета

Продемонструвати зв'язок між особистим вибором і впливом цього вибору на інших людей. Підвести до усвідомлення того, що кожна людина приходить у цей світ творити добро. Формувати в дітей бажання бути добрими, милосердними, лагідними та привітними до оточуючих, показати переваги мирного співіснування з іншими людьми.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ *пояснюють*, чому мирно жити — краще;
- ▶ *називають* дії, вчинки, слова, які сприяють мирним відносинам.

Обладнання і матеріали

- ▶ Стікери, маркери, ватмани, зображення глобусів на ватмані.
- ▶ Список цінностей і дій.
- ▶ Жовте коло з ватману, різнокольорові промінчики.
- ▶ Рушники середнього розміру.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ зображення глобусів на ватмані, список цінностей і дій, жовте коло з ватману, різнокольорові промінчики, рушники середнього розміру;
- ▶ перевірити презентацію і відео до теми «Міст миру».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя	
Гра «Сонечко»	
Вправа «Будівники миру»	
Фізкультхвилинка	
Читання та обговорення казки «Намисто з чотирма променями»	
Рухлива гра «Миротворець»	
Перегляд мультфільму	
Підсумкове слово вихователя	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	25 ХВ.

Хід заняття

Вихователь: Вітаю вас, діти! Сьогодні ми гратимемо в дуже цікаву гру. Ми станемо будівниками та спорудимо особливий, чарівний міст. Ми маємо підготуватись, і я пропоную вам стати в коло. А тепер привітайте одне одного й будемо починати.

Діти об'єднуються в пари або трійки, беручись за руки.

Після 1–2-хвилинного обговорення групи демонструють власне коротке привітання, яке може складатися навіть з одного слова або жесту.

Гра «Сонечко»

Мета: створення доброзичливої атмосфери, налаштування на заняття.

Діти стають у коло. Посередині кола слід покласти сонечко (жовте коло), кожна дитина отримує промінчики (смужки).

Завдання для дітей: свій промінчик можна прикласти до сонечка тільки після того, як дитина придумає побажання для всієї групи й озвучить його.

Питання для обговорення:

- Чи легко було придумати побажання?
- Що люди бажають одне одному?
- Чи можна поліпшити настрій іншому за допомогою побажань?
- Чи можна сказати, що наше сонечко вийшло дуже гарним саме тому, що ми були привітними та доброзичливими одне до одного?
- Чи сподобалося вам таке ставлення одне до одного?
- Що означає слово «мир»?

Вихователь: Діти, на завершення гри давайте подаруємо свою найкращу усмішку сусідові. А робитимемо ми це по колу, по черзі повертаючись до сусіда праворуч і всміхаючись йому, і так далі, замикаючи коло.

Вправа «Будівники миру»

Вихователь: А тепер ми перетворюємося на будівників, і не простих, а будівників-чарівників. Для цього ми маємо дещо зробити. Ви бачите, що нас оточує багато хорошого, але водночас існують і не дуже хороші речі. На щастя, ми можемо зробити світ, який нас оточує, таким, як бажаємо. Намалюємо цей світ.

(Перший глобус діти розфарбовують, на другому малюють світ, який хочуть бачити навколо себе.)

Для того щоб він таким став, ми маємо список справ, за допомогою яких ми побудуємо міст між цими двома світами. Щоразу, як ви зробите щось із списку, — наклейте стікер на відповідну дощечку нашого моста.

Фізкультхвилинка під бадьору музику

Діти плескали в долоньки.
Всі синочки ми і доньки.
Ніжками затупотіли,
Потім весело присіли.
Віяв вітер тут і там.
Ти в гурті тепер не сам.
Ми за руки всі взялися.
Піднялись і потяглися.
Спину добре всі прогнули
І про втому всі забули.
Щось не хочеться сидіти.
Треба трохи відпочити.
Руки вгору, руки вниз.
На сусіда подивись.
Руки вгору, руки в боки.
Вище руки підніміть.
А тепер їх опустіть.
Раз-два!
Потягнутись,
І прогнутись,
Розігнутись.
Ваші м'язи всі проснуться,
Ваші губи посміхнуться.
Руки в сторону та вгору —
На носочки підніміться.
Підніміть голівку вгору
Й на долоньки подивіться.
Руки в сторони розводим,
Опускаєм плавно вниз,
Присідати ми почнемо,
Добре ноги розімнемо.
Раз присіли — руки прямо.
Встали. Знову все так само.

Вправу дружно почали.
Нахил вліво — раз, два, три!
Повертаємося вправо.
Все виконуємо гарно.
Вліво, вправо повернулись.
Ось розминці вже й кінець.
Хто ж старався — молодець!

Вихователь: Діти, а тепер послушайте казку.

Намісто з чотирма променями

Побачило Сонечко хвору Дівчинку в ліжку. Дівчинка лежала, очі її були закриті. Вона тихо стогнала.

Жаль стало Сонечкові Дівчинку. Нахилилося воно над її голівкою й тихо прошепотіло:

— Візьми, Дівчинко, чарівне намисто з чотирма променями. Чотирьох нещасних ти можеш зробити щасливими. На кого спрямуєш промінь, той і стане щасливим.

Відкрила очі Дівчинка, бачить — лежить на постелі чарівне намисто, чотири промені грають на стіні.

«На кого ж направити щасливі промені? — думає Дівчинка. — Хто у нас нещасливий?»

Подумала і важко зітхнула: нещасними були бабуся, дідусь, тато й мама. У бабусі зуб болить, у дідуся ліжка скрипить, татко горілку п'є, мама сльози лє.

Спрямувала дівчинка чарівний промінь на бабуся — і зуб у неї відразу перестав боліти, спрямувала промінь на дідуся — ліжка перестало скрипіти. Спрямувала промінь на тата — перестав тато горілку пити. Спрямувала промінь на маму — перестала мама сльози лити, радісно посміхається. Про себе, про свою хворобу Дівчинка забула. А коли всі стали щасливими, вона стала найщасливішою, і хвороба залишила її.

Василь Сухомлинський

Бесіда

- Що Сонечко подарувало Дівчинці?
- Чому саме Дівчинці, а не комусь іншому зробило воно подарунок?
- Яким було Сонечко у ставленні до дівчинки?
- Як скористалася Дівчинка дарунком Сонечка?
- Добери слова, які характеризували б дівчинку. (Дівчинка яка?)

Запам'ятай народну мудрість:

Хочеш собі добра, не роби нікому зла.

Про добре серце треба змалку дбати.

Добре серце утримає від негідного та необачного вчинку.

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Рухлива гра «Миротворець»

Ця гра також може допомогти дітям, котрі не ладнають між собою, стати ближче, працюючи одне з одним. У ній діти діють по троє. Вони можуть виконати завдання за умови, що налаштуються одне на одного. Для кожної трійки дітей – один рушник середнього розміру, зв'язаний посередині.

Вихователь: Розійдіться по троє. Я хочу познайомити вас з однією цікавою грою. Двоє з вас будуть ловцями. Ловці стають обличчям один до одного на відстані близько метра. Третій – миротворець.

Миротворець підкидає рушник між ловцями. Ловці мають разом спіймати рушник тілом, не допомагаючи руками. Щоб це вийшло, ви повинні діяти разом. Я ходитиму й дивитимуться, як ви вирішуєте це завдання.

Перегляд і обговорення мультфільму «Просто так».

https://www.youtube.com/watch?v=XeP_TOccX7s

Завдання для групи: візьми участь у добродійній акції (разом із татом і мамою підготуй подарунки для діток-сиріт, хворих, допоможи старенькій сусідці, допоможи бабусі поратися по господарству тощо).

Підсумок

Для того щоб наш чарівний міст ніколи не зруйнувався, ми маємо постійно про нього пам'ятати і дбати, роблячи добрі справи. Тільки тоді світ навколо нас стане кращим, засяє усмішками, одягнеться у веселку, запанують мир і злагода поміж людей. І хоч ви ще зовсім діти, але, зрозумівши це, можете стати справжніми будівниками миру.

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для старшої групи ДНЗ

Тема: Всім допомагати — вірних друзів мати.

Мета

Формувати в дітей уявлення про поняття дружби як про найбільшу соціальну та моральну цінність, що передбачає щирість, довіру, взаємну симпатію, взаємодопомогу.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ розповідають, чому треба допомагати одне одному;
- ▶ називають дії, вчинки, слова, які описують дружбу.

Обладнання і матеріали

- ▶ Стікери з іменами всіх дітей групи.
- ▶ Повітряна кулька великого розміру, заповнена гелієм.
- ▶ Картки з зображенням різних видів допомоги.
- ▶ Кольорові серветки.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ стікери з іменами всіх дітей групи;
- ▶ картки із зображенням різних видів допомоги;
- ▶ перевірити відео до теми «Всім допомагати — вірних друзів мати».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя у музичному супроводі	
Вправа «Добра справа»	
Гра дружньої взаємодії «Акваріум»	
Читання байки та її обговорення	
Фізкультхвилинка	
Перегляд мультфільму	
Підсумкове слово вихователя	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	25 ХВ.

Хід заняття

На початку заняття діти сідають у коло та переглядають дитячий кліп із пісенькою про дружбу (пісня “У друзей нет выходных”). Це сприяє встановленню гарного настрою та налаштуванню на тему заняття.

<https://www.youtube.com/watch?v=XA8NJcho3Qo>

Вправа «Добра справа»

Вихователь: Діти, вітаю вас! Сьогодні до нас у гості прилетіла кулька-мандрівниця, яка дуже хоче познайомитися з вами й передати вам вітання від дружніх дітей, яких вона зустрічала під час своїх мандрів. Кульці дуже цікаво, а які ви діти? Допоможемо їй? Для цього пропоную вам, взявши в руки кульку, по черзі коротко розповісти про добру справу, яку ви зробили для свого друга. Після цього я дам вам стікер із вашим ім'ям і ви прикріпите його до нашої кульки.

Далі ви передасте кульку по колу, аж доки всі діти нашої групи потримують її у своїх руках та імена всіх вас будуть на кульці. Під час прогулянки на майданчику ми всі разом випустимо кульку в повітря і побажаємо їй гарної подорожі до інших дітей та передамо їм наші вітання.

(Наприкінці цієї вправи важливо обов'язково похвалити дітей від імені кульки.)

Вихователь: А тепер, діти, я прочитаю вам цікавий віршик, а ви скажете мені свою думку про нього.

Про друга

Твій друг
тобі віддасть усе:
і свій квиток на карусель,
і цвях, і гудзик, і літак,
та не за щось —
а просто так.

І збільшувальне скельце,
найкраще у дворі,
твій друг
зі щирим серцем
тобі віддасть — бери!

І ти нічого не жалій —
ніколи і нітрохи!
І навіть
м'яч футбольний свій
віддай, як друг попросить.

І посміхнеться друг тобі —
аж схочеться співати.
І ти подумаєш тоді:
«Як гарно — дарувати!..»

Анатолій Костецький

Розкажіть, діти, чи доводилося вам ділитися з друзями, чи було вам це приємно? *(варіанти відповідей дітей)*

Гра дружньої взаємодії «Акваріум»

Вихователь: Діти, уявіть, що наша кімната — це великий акваріум. Зараз я наллю сюди приємну теплу воду, щоб в акваріумі змогли плавати різнокольорові рибки. *(Наповнить кімнату уявною водою.)*

Ви тепер — рибки, котрі повільно плывуть в акваріумі і з цікавістю все роздивляються. При цьому кожен має тримати на голові кольорову серветку. Рухайтеся так, щоб серветка не впала.

Рибка, в котрої серветка впаде, залишається на місці й не може плисти далі. Але їй може допомогти інша рибка — вона набере більше повітря, пірне вглиб акваріума, дістане серветку й покладе її на голову рибки, яка її загубила.

Тепер візьміть кожний по кольоровій серветці й покладіть її на голову. Зробіть пару разів глибокі вдих і видих, щоб трохи розслабитися, і можете красиво та спокійно плисти по акваріуму. *(Лунає спокійна музика або звуки морських хвиль на вибір.)*

А тепер настав час вилити воду з акваріума. Я відкриваю стічний отвір, і вода витікає. А ми разом із водою дедалі ближче пливемо до стоку, доки всі не зберемося до купи... Тепер ви не рибки, а знову діти, давайте мені ваші серветки, я зберу їх у коробочку.

Вихователь: Сідайте, діти, знову в коло, і я прочитаю вам казку.

Два товариші

Два приятелі йшли лісом. Коли раптом назустріч їм вийшов ведмідь. Один із приятелів швидко видерся на дерево й там зачаївся. А другий, що опинився на межі загибелі, впав на землю, вдаючи із себе мертвого. Коли ведмідь почав обнюхувати його, він затамував подих, бо кажуть, що звір не займає мертвого.

Щойно ведмідь відійшов, товариш спустився з дерева і, насміхаючись, запитав, що прошепотів йому ведмідь на вухо? А той відповів: «Щоб я надалі не знався з тими, хто кидає друзів у небезпеці!»

Байка Езоп

Бесіда

- Де гуляли приятелі?
- Хто вийшов їм назустріч?
- Як вчинив один із приятелів?
- Що зробив другий?
- Що спитав приятель, коли зліз із дерева?
- Що йому відповів другий?
- Чому він так сказав?

Фізкультхвилинка: А тепер, діти, вставайте та виходьте на середину кола. Давайте порухаємося (руханка “Рукавичка”) під музику, а ви намагайтеся повторювати ті рухи, які побачите на екрані.

<https://www.youtube.com/watch?v=ghazA7KGERQ>

Вихователь може на свій розсуд визначити тривалість цієї вправи, адже її можна легко зупинити в будь-якому місці.

Вихователь: Наприкінці нашого заняття пропоную переглянути цікавий мультфільм (на вибір) про дружбу і взаємодопомогу («Не треба ображати друзів»).

https://www.youtube.com/watch?v=Z3CP_NQKmvA

Вихователь: Тепер я перевірю, як ви зрозуміли наше заняття. Я дам кожному з вас картку, на якій зображено дружні або недружні дії та ситуації. Якщо вам сподобалося те, що зображено, покладіть картку всередину кола, а якщо ні — то викладіть за коло. (*Аналіз варіантів дій дітей.*) Картки можна взяти тут:

<http://forchel.ru/19147-didakticheskaya-igra-xorosho-i-ploxo-mozhno-i-nelzya.html>

Підсумок

Немає нічого важливішого за дружні стосунки, допомогу товаришеві, приязне ставлення до оточуючих. Дружнім дітям і сонечко всміхається, і труднощі долаються, і веселіше грається. Будьмо дружніми!

Заняття з морально-етичного, мовленнєвого та пізнавального розвитку для старшої групи ДНЗ

Тема: Кожна дитина — як у намисті перлина.

Мета

Розвиток емпатії, вміння проявляти позитивні емоції, контролювати їх, тренування вміння слухати інших, вміння висловлювати свою думку, створення доброзичливої атмосфери, розвиток упевненості в собі.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ розповідають, чому треба бути уважним і доброзичливим до оточуючих;
- ▶ називають ознаки доброзичливості.

Обладнання і матеріали

- ▶ Різнокольорові повітряні кульки невеликого розміру на стрічках за кількістю дітей у групі.
- ▶ М'яка іграшка сова.
- ▶ Пастельна крейда, великі аркуші паперу.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ зображення контурів тіла кожної дитини на великому аркуші паперу (можна використати зворотній бік звичайних шпалер або інший матеріал);
- ▶ різнокольорові повітряні кульки невеликого розміру на стрічках;
- ▶ перевірити відеозаписи веселої фізкультхвилинки та мультфільму до теми «Кожна дитина — як у намисті перлина».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя	
Вправа «Комплімент»	
Гра «Знайомство з мудрою совою»	
Читання та обговорення казки «Про повітряну кульку»	
Фізкультхвилинка	
Гра «Автопортрет на весь зріст»	
Вправа «Опишіть одне одного»	
Гра-руханка «Подарунок»	
Підсумкове слово вихователя	
ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ	25 ХВ.

Хід заняття

Вихователь: Вітаю вас! І ви, діти, привітайте одне одного, але не звичайним привітанням, а так, як я вам покажу.

Діти вільно пересуваються кімнатою, постійно змінюючи партнерів для вітання. А вітатися з дітьми вони повинні так, як говорить вихователь. Приклади: руками, носами, ногами, усмішками тощо.

Лунає весела музика на вибір.

Вправа «Комплімент»

Вихователь: А тепер сідайте на стільці й почнемо гратися. Зараз ми по колу звертатимемося до сусіда ліворуч зі словами: «Іринко, мені подобається...», тобто похвалимо сусіда за щось, зробимо йому комплімент. Пропонується покласти свої руки на руки сусіда ліворуч, подивитися йому в очі й усміхнутися. І так по колу.

Гра «Знайомство з мудрою совою»

Вихователь: Сьогодні, діти, до нас у гості завітала мудра сова. Вдень вона погано бачить, зате добре все чує, і їй дуже цікаво дізнатися про те, які хороші діти зібралися в нашій групі. Розкажемо їй? Мудра сова полетить до лісу й розповість про нас усім звірятам. Згодні?

Отже, починаємо. Спочатку кожен із вас скаже по одному реченню, яке починається словами «Я хороший тому, що...», і так по колу, доки кожен із групи виступить. Дитина, яка виступила, отримає від мудрої сови невеличку повітряну кульку.

Ми уважно слухатимемо, а далі говоритимемо про сусіда ліворуч, починаючи речення словами: «Ти хороший тому, що...», і передаватимемо йому свою кульку. Коли виступить останній учасник групи, в нього в руках опиняться всі кульки. Ми зв'яжемо їх разом, утвориться великий красивий букет. Покладемо його в центр нашого кола.

А тепер продовжуйте речення «Ми хороші тому, що...» (*Вихователь може підказками допомагати дітям висловитися, але не говорити за них.*) Ви, діти, молодці! Мудра сова вдячна вам за цікаву розповідь, та їй уже час летіти додому. До побачення, мудра сово! А нам на згадку про цю зустріч залишається букет із повітряних кульок, після заняття ми прикрасимо ним нашу кімнату. А зараз я почитаю вам казку.

Про повітряну кульку

Бавилась одного разу дівчинка з повітряною кулькою.

— Ходімо в піжмурки гратися! — гукнула її подруга.

Дівчинка прив'язала кульку до лавки й побігла.

Довго сиділа кулька на ниточці. Дуже сердилася, що дівчинка її залишила.

— Мені надокучила ця коротка нитка! Я хочу літати! — смикалася, смикалася, поки не відірвалася. Але злетіти не змогла і тому сердилася ще дужче, підстрибуючи по доріжці. Враз зупинилася біля галявини.

— Гей ви, лінюхи! — гукнула до кульбабок. — Скільки можна триматися за стебельця! Давайте разом літати!

— Ми не можемо з тобою мандрувати. Наше коріння в землі, — відповідали хором кульбабки.

— Ну то й що? — роздула боки кулька. — Я також ніколи не літала. Завжди гралася з дівчинкою. Вона прив'язала мене за ниточку до лавки. Я смикалася, поки не відірвалася. Тепер шукаю, з ким мені політати.

Кульбабки дружно почали вовтузитись, аж погубили біленькі шапочки. Над галявиною піднялася пухнаста хмаринка.

— От з ким я полечу! — закричала кулька. Але щось не пускало її злетіти. Пухнаста хмаринка була вже далеко і високо, а кулька все ще бігала по галявині, галасувала, сердилася. Вона ледве не збила з ніг вітереця, що прогулювався стежкою.

— Ти чого лементуєш? — отямившись, запитав він.

— Я не можу злетіти! — відповіла кулька.

— Тебе тягне до землі тітонька злість, — сказав вітерець. — Для того щоб полетіти, треба бути веселим, як я.

Вітерець почав стрибати, крутитися, перевертатися. Врешті він розбігся і... полетів. Привітався до хмаринки, вклонився сонечку. Вітерець був дуже кумедний, і кулька дзвінко розсміялася.

У ту ж мить стала зовсім легкою і полетіла у небо.

А.Кох

Бесіда

Чому кулька не змогла злетіти?

Яким був вітерець?

Яких правил поведінки дотримуєшся ти? Хто може сказати про себе:

- я дотримуюся розпорядку дня;
- у транспорті не штовхаюся;
- поступаюся місцем старшим і дівчаткам;
- вживаю ввічливі слова під час розмови;

- люблю й оберігаю природу;
- відповідаю за кожен свій вчинок;
- думаю не лише про себе, а й про інших;
- до чужої біди я не байдужий;
- не засмічую вулиці різними речами;
- радію успіхам товариша, разом із ним переживаю невдачі.

Фізкультхвилинка

Руханка «То не є проблема»

https://www.youtube.com/watch?v=GWES_hGEkFO

«Весела фізкультхвилинка»

<https://www.youtube.com/watch?v=qEO6sV2RcEA>

Гра «Автопортрет на весь зріст»

Це гра, в якій діти самі створюють свій образ, за допомогою цієї гри діти усвідомлюють, що вони вже дорослі. Гра допомагає їм впізнавати важливі частини тіла та вчить ними пишатися. Для цієї гри можна використати зворотний бік старих шпалер або обгортковий папір.

Вихователь: Давайте сьогодні зробимо щось особливе — зобразимо кожного з вас. І нехай це зображення буде таке завбільшки, як і ви самі. Оскільки ви вже дорослі, я вам дам великі аркуші паперу.

Я хочу, щоб кожна дитина ненадовго лягла на свій папір, я обведу контур її тіла. *(Стежте за тим, щоб ноги та руки дітей не виступали за краї аркуша. Якщо в групі є старші діти, вони можуть самостійно обводити молодших. Коли всі малюнки будуть готові, діти зможуть ще щось додати.)*

Тепер ви зможете самі домалювати важливі частини свого тіла, наприклад очі, вуха, рот, ніс, пальці рук і ніг. Якщо хочете, можете намалювати одяг.

Використовуйте для цього пастельну крейду та візьміть ті кольори, які вам подобаються.

Коли картини будуть готові, можна підписати їх іменами дітей. Після цього кожна дитина може показати своє зображення групі. Позитивно й підбадьорливо прокоментуйте малюнки всіх дітей, особливо фізичний образ дітей, так, щоб було відзначено індивідуальність кожного, особливість його характеру.

Вправа «Опишіть одне одного»

Дві дитини стоять або сидять спиною одна до одної й по черзі описують зачіску, обличчя, одяг іншого. Потім з'ясовують, чиє описання друга було точнішим.

Вихователь: Пограймо у гру «Склади віршик». Я розпочинатиму фразу, а ви закінчуватиме.

Мав Сашко гарненьку книжку,
Кинув враз її під ... (*ліжко*).
Де лежала бідна книжка,
Пробігала сіра ... (*мишка*).
Стала мишка книжку гризти,
Стала мишка книжку ... (*їсти*).
Звідкісь взявся їжачок,
Він був весь із ... (*голочок*).
Він прогнав зубасту ... (*мишку*).
Врятував нещасну ... (*книжку*).
Слава, слава їжачкові,
Сором же кому? (*Сашкові*)

Гра-руханка «Подарунок»

Діти стоять у колі. Кожен із них придумує, який подарунок він хотів би вручити сусідові ліворуч. По черзі за допомогою міміки та жестів пояснює тому, кому дарує. Допускається підказка, але така, в якій не міститься назви цього предмета, а тільки його опис.

Підсумок

Кожна дитина в цьому світі заслуговує на любов, кожна дитина — хороша, й корисні навички теплих взаємовідносин допомагають кожному з вас розкрити та розвинути свої здібності. Тож будьмо, діти, лагідними та привітними одне до одного, учімося мирно жити, знаючи, що кожен із нас заслуговує на добре ставлення до себе і сам повинен гарно ставитися до інших.

Список літератури та інтернет ресурсів до частини II

1. Абетка чеснот української дитини. Практико-орієнтований збірник методичних матеріалів / Авт.-упор. Л.В. Калуська. — Тернопіль: Мандрівець, 2007. — 136 с.
2. К. Фопель «Здравствуйте, ножки!» «Здравствуйте, ручки!» «Здравствуйте, глазки!» «Здравствуйте, ушки!» «С головы до пят». — Москва: Генезис, 2005.
3. <http://vihovateli.com.ua/cons/5496-vospitanie-osnov-tolerantnosti-u-doshkolnikov.html>
4. http://skviravo.ucoz.ru/dns1/moralno-etichne_vikh..pdf

Частина IV

Розвивальний тренінг «Мультибус»

Кадр № 1 (загальний для всіх мультибусів)

«Що означають малюнки-знаки?»

Усі форми роботи з пропонованими текстами, малюнками розвивають здатність користування мовою та невербальними засобами (контакт очей, усмішка, жести, міміка) для взаємодії зі співрозмовниками. Обговорить із дітьми, що означають умовні малюнки-знаки і які завдання та дії передбачають.

1. Людина, яка робить крок уперед: «Тут і тепер». Несе усмішку і відкритий погляд на все, що поряд. Уважно стежить, помічає і чує іншого, всі навколишні предмети та їхні особливості — емоційний настрій, дії, колір, звуки, величину. Особисто входить у діючу динамічну ситуацію як реальний живий процес.

2. Малюнок квітки-семицвітки: «Фантазуй, вигадуй сам». Придумує уявну ситуацію, а також різноманітні завдання, вправи, творчі розповіді.

3. Людина, яка однією рукою піднімає капелюха, а в другій тримає квітку: «Спілкуємося», «Мовний етикет». Складає різні форми висловлювань, необхідних для взаємодії: згода, незгода, подив, дозвіл, невдоволення, задоволення, співчуття, вдячність, підтвердження, узагальнення, висновки.

4. Зображення обличчя з яскравою мімікою: «Розповідь без слів». Дізнається, про що розповідає усмішка, погляд, міміка. Вчиться розповідати без слів за допомогою зазначених засобів спілкування.

5. Малюнок «Запитання і відповіді». Складає запитання і знаходить різні відповіді, пояснює ситуації, прислів'я, приказки.

Кадр № 2

«Знайомство»

Малюнок, на якому зображені троє друзів: Чомусик (хлопчик), Пояснійка (дівчинка), Доведунчик (хлопчик) з яскравою мімікою.

— Ви готові подорожувати шляхами казок, прислів'їв і приказок? Разом з вами хочуть вирушити троє вірних друзів — Пояснійка, Доведунчик і Чомусик.

Обговоріть поміж себе, чи згодні ви запросити їх у мандрівку. Якщо так, познайомтеся. Чи схожі вони? Чи однакові в них очі, усмішки? Запитайте, чому їх так звуть; чому їм подобається бути втроєх. Висловіть своє ставлення до майбутньої спільної подорожі — згоду або незгоду, дозвіл, невдоволення, приязнь, подив, подяку. А може, хтось захоче висловити вимогу до друзів або пораду чи прохання (знаки 3, 5).

Здається, ви сподобались одне одному. Друзям буде приємно, якщо захочете зробити їхні портрети (намалювати, виліпити з пластиліну, вирізати з паперу чи виготовити ляльку).

Кадр № 3

«Розповімо про себе»

Малюнок, де Чомусик, Пояснійка та Доведунчик серед друзів-малят (або відповідні ляльки серед дітей).

— Послухайте приказку: «Знає, де живе, ще й іншим покаже. Ви спитайте, то ім'я своє зараз скаже». Подумайте, про кого з дітей можна так сказати. Віднайдіть слова, які відповідають на запитання: де живуть люди, предмети, звірятка, казки, квіти? А ще подумайте, кому з наших нових знайомих ви розповіли б про себе. *(Вибір ляльки, подальша робота трьома підгрупами.)* Складіть розповідь-опис рідного дому, своїх друзів. Нехай кожен скаже без слів, який він. *(Веселий, сумний.)* Пригадайте приказку, яку ми з вами вивчили, повторіть її для своїх друзів. Хто хоче, пограйте в ігри «Знайомство», «Розповімо про себе» з Пояснійкою, Доведунчиком і Чомусиком та з улюбленими іграшками.

Діти малюють на зазначені теми перші кадри для мультибуса (знаки 1–5).

Кадр № 4

«Дивовижні секрети друзів»

Малюнок, на якому Чомусик з натугою несе велику вежу з цеглин, на кожній з яких запитання: «Що?», «Який?», «Де?», «Коли?», «Навіщо?», «Чому?», «Через що?», «А що буде, якщо?..» У його кишені видніються ключі незвичних форм — це ключі до відкриттів. Поряд ідуть, підтримуючи вежу і жваво сперечаючись, Пояснійка і Доведунчик. *(Ситуація може бути обіграна ляльками.)*

Виконуються завдання відповідно до знаків 1–5. Діти розглядають предмети й обмінюються враженнями.

— Хто чув, про що сперечалися друзі? Хто хоче увійти в картину й озвучити її? *(Входження в ситуацію розмови та пояснення її — об'єднання дітей по троє без слів, за допомогою погляду, й рольовий діалог.)* Відгадайте, хто з друзів каже ці слова: «Найзвичайнісінький предмет може стати цікавішим, якщо відчиняти його ключами до відкриттів. Спробуємо?»; «Якщо зможете вибудувати найвищу вежу запитань, знайдіть на ній моє улюблене запитання»; «Доведіть, що без ключів до відкриттів і башти запитань не можна вирушати в подорож».

Проводяться експерименти-ігри за підгрупами: «Чия башта запитань найвища?», «Найцікавіше запитання», «Запитую — пояснюю — доводжу».

— Чи сподобалися вам секрети друзів? На вашу думку, навіщо вони познайомили вас зі своїми улюбленими іграшками — баштою запитань і ключами до відкриттів? Поміркуйте, як ви могли б подякувати друзям.

Діти виготовляють власні комплекти ключів до відкриттів для подальшої подорожі у світ казок, а також для вихованців молодших груп дитячого садка.

Кадр № 5

«Вирушаємо в дорогу»

Малюнок-пейзаж за текстом вірша. (Виконання завдань відповідно до знаків 1, 3, 5.)

— Послухайте вірш, який розповідає один із персонажів цього малюнка:

Йдїть, мої любї,	Разом з промінням
пїд ноги дивїться,	веселого сонця.
Травам і квітам	Хай же мандрївка
нїжно всміхнїться.	казкою стане,
Несїть же їм ласку	Про неї розкажете
у кожній долоньцї	татовї й мамї.

— Хто це говорить? Які поради дає? Чому так важливо всміхатися, бути лагідним?

Проводиться гра з промінчиком-зайчиком і з улюбленими іграшками Чомусика й Доведунчика всіх, хто хоче.

Кадр № 6

«Ввічливі слова. Хто на них чекає?»

Пейзаж похмурого осіннього дня, проглядають лише окремі деталі-прикмети Чомусика, Пояснійки, Доведунчика. (Виконання завдань відповідно до знаків 1, 5, 3, 2.) Обмін думками про те, чому так сіро й похмуро навколо.

— Хто образився чи засумував? Як можна допомогти друзям?

Придумування лагідних слів-звертань, висловлювання подяки, задоволення трьом друзям. Пошук тих, хто чекає на добрі слова. Малювання такого кадру мультибуса, де ніхто не сумує. Пригадування добрих слів, прислів'їв і приказок про доброту.

Кадр № 7

«Ми в дорозі» (малюнок-пейзаж за текстом вірша)

Сонечко, сонечко, Глянь нам у віконечко, Усміхнись. До діток малесеньких Своїм ясним личеньком Повернись. Сонечко, сонечко, Глянь, щоб наша вишенька Розвилась,	А в полі травиченька, Житечко, пшениченька Піднялась. Сонечко, сонечко, Глянь нам у віконечко, Привітай З золотою волею, Таланом та долею Рідний край.
---	--

(Виконання завдань відповідно до знаків 5, 4, 2.) Проведення уроку милування природою з уточненням погляду, пози, рухів. Віднаходження у природі пари, яка показує відношення «між». Головне — відчутти та передати небайдужість одне до одного, тобто відчутти пейзаж не як картинку, а як безпосередню подію. Виконання вправи «Знайди пару» — «Хто без кого не може жити». Показ у рухах, малюнках проявів турботи та ласки. Пригадування загадок, віршів, жартів, прикмет про взаємозв'язок у природі своєї пари друзів. (Завдання виконуються як у дитячому садку, так і вдома.) Проведення гри «Про кого задумано?». Хто хоче, придумує свою сторінку до книги казок «Про все-все-все».

Кадр № 8

«Цікаве поряд з нами»

Малюнок або обігрування ситуації за текстом:

Вигнув спину кіт-приблуда:

— Бачте, схожий на верблюда!

(Виконання завдань відповідно до знаків 5, 4.)

Спочатку виконання завдань у підгрупах, а потім спілкування за бажанням у грі-імпровізації «Хто на кого схожий» з доказами від імені Чомусика, Пояснійки, Доведунчика. Проведення гри «Відгадай задумане» (відтворення без слів образів звірів, предметів).

Кадр № 9

«Яка головонька, така й розмовонька» (малюнки: «Кіт» і «Кит»)

— Знайдіть відгадку такої загадки: «У нашої бабусі сидить гість у кожусі, проти печі гріється, без водички миється». (Виконання завдань відповідно до знаків 1, 5, 2, 4.) Придумайте, як ця загадка була вперше сказана. Чому так говорять про kota? А що означає ось цей вислів: «Яка головонька, така й розмовонька»? Що було б, якби в бабусі жив кит? Придумайте цю історію. Разом із друзями пригадайте загадки про різні предмети. Як можна розповісти про них? (Звуками, словами і без слів, рухами, малюнками тощо.) Проведіть гру «Відгадай-но». Що зробить її ще цікавішою?

Кадр № 10

«Як відгадки поховались у хатки» (малюнки варіантів відгадки на загадку «Без вікна, без дверей повна хата людей» (гарбуз, огірок, мак) і графічні схеми цих слів.) (Виконання завдань відповідно до знаків 5, 2, 3.)

— Чому в однієї загадки кілька відгадок? Чим вони схожі й відмінні? Ви вже багато знаєте і вмієте гратися з навколишніми предметами. Чи хочете потрапити на галявину загадок? Вирішить самі, як це можна зробити. Складіть свої стежинки, завдання, ігри — Бабуся-Загадуся чекає на вас. Не забувайте, що вмієте висловлювати прохання, подяку і т. ін. всім, хто вам допомагає.

Кадр № 11

«Обідаємо в дорозі» (малюнок або інсценівка за текстом приказки: «Знехочу з'їв три миски борщу»; інші: «Без добавки борщ несмачний», «Борщ — аж жмурки встають», «Борщ та каша — мати наша», «Добрый борщик, та малий горщик», «З ним борщ не звариш»). (Виконання завдань відповідно до знаків 1, 4, 3.)

— Уявіть собі й відобразіть ситуацію, в якій цю приказку хтось уперше промовив. Розкажіть без слів і відгадайте, про яку приказку ми хочемо розповісти? Скажіть про це інакше. Намалюйте сказане. Разом із мамою, татом, старшою сестрою, братом доберіть вірші, потішки, прислів'я та приказки про те, як корисно добре їсти. Кадр на цю тему для мультйбуса ви також складете вдома.

Кадр № 12

«Відпочиваємо та граємо в дорозі»

Показ ігрових дій: двоє дітей креслять невеличке коло і кладуть за ним дві палички. Кожна стає поряд зі своєю паличкою і ведеться діалог: «Де стоїш?» — «На ринку». — «Що продаєш?» — «Маринку». — «Що хочеш?» — «Сім кіп галушок і з сливами пиріжок». Оббігають коло — хто швидше повернеться на своє місце, той починає знову. (Виконання завдань відповідно до знаків 1, 4, 2.)

— Як грають діти? Придумайте правила гри. (Вибір найкращого варіанта.) Знайдіть собі для гри пару, домовляючись без слів — за допомогою усмішки, виразу обличчя тощо. Пригадайте різні ігри з віршами, пограйте в них і навчіть цього й малят.

Кадр № 13

«Пригадаємо лічилки для ігор» (малюнок або обігрування ситуації, в якій Чомусик, Пояснійка і Доведунчик серед фруктів, овочів та квітів)

У їхніх руках — ключі до відкриттів. Хтось один говорить:

На городі бараболя,
Гарбузи, буряки,
Редька, морква, огірки,
Пастернак, повний мак.
А ми кошечок візьмем

Та повненький наберем.
Хто піде, той візьме.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 5, 2.)

— Коли друзі вперше почули цю лічилку, між ними зав'язалася цікава розмова. Про що? Хто чує цю бесіду? Хто з друзів про що запитує? *(Рольовий діалог, складання вежі запитань.)* У які ігри з теми «Овочі, фрукти, квіти» можна пограти? Які завдання, вправи та запитання про слова, звуки можна скласти одне для одного? *(Складання ребусів, кросвордів, завдань із грамоти.)* Запитайте в мамі, тата, бабусі й дідуся: які в них у дитинстві були улюблені лічилки?

Кадр № 14

«Мирилки та дражнилки»

1. Равлику-Павлику,
Вистав ріжки та ніжки.
Тобі два, мені два —
Поділимось обидва.

2. Мир миром,
Пироги з сиром,
Варенички в маслі
Ми дружечки красні,
Поцілуймося.

3. Дві подруженьки зажурилися,
Дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, моя душечка.

Тобі яблучко, мені зернятко.
Не сварімося, моє серденько.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 2, 3.)

— Уявіть ситуації, коли ці незвичні слова-мирилки просяться, щоб їх сказали. Як при цьому допомагають миритися очі, усмішка? Якщо хтось із вас іще не помирився з кимсь, подумайте, що треба зробити. Складіть розповідь або казку про себе і друзів «Як ми граємо». Придумайте історію про те, як одного разу прийшла в дім сварка, що тоді сталося і як ви допомагали всім, уміючи миритися. Намалюйте кадри про це для свого мультибуса, покажіть малятам, іграшкам.

Кадр № 15

Діти приготувалися дивитися мультибуса, але на екрані порожній кадр.

— Доведунчик сказав, що про дражнилки не тільки малювати, а й говорити не хочеться. А Чомусик своє улюблене: чому? Допоможіть Пояснійці: як розповідати про дражнилки? Їй вирішіть самі, що робити з ними. Цікаво, а якщо спробувати намалювати їх, якими вони будуть на вигляд? І чи можна перетворити дражнилки на мирилки?

Кадр № 16

«Веселе дерево весело співає» (малюнок або інсценівка з іграшками музично-ритмічних дій за змістом коломийки)

Пішов дід по гриби,	Дідові — сиренькі.
Баба по опеньки,	Наша Ксенька не сліпенька:
Баба свої підсушила,	Бачить, де опеньки.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 2.)

— Придумайте, як можна цікаво обіграти цю коломийку. Хто з героїв найвеселіший? Якщо ви захочете показати та проспівати коломийку, придумайте, як одягнуті дід і баба, як вони ходять, говорять, шукають гриби. Що робить сценку смішнішою? Допоможіть Пояснійці зрозуміти, чому говорять так: «Веселе дерево весело співає». Чи бувають веселими й сумними дерева, квіти, предмети? Коли це може бути? Пошукайте такі навколо, розкажіть у своїх описах, малюнках, рухах. Як вам допомагають розповідати слова, очі, усмішка, рухи, колір?

Кадр № 17

«Смішне навколо нас» (малюнок або інсценівка за змістом чотиривіршів)

1. Павлик татові шепоче:	2. Допоміг Юркові Вова
Спати зовсім я не хочу.	Поскладати в купу дрова.
Хай поспить за мене Люда —	Потім Юра допоміг:
Я за неї гратись буду.	З'їв його і свій пиріг.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 4, 2.)

— Передайте зміст цих віршів-жартів без слів. *(Дві пари дітей обирають перший або другий текст, решта відгадує.)* Пригадайте власні веселі історії в садку та вдома, розкажіть про них. Пошукайте з мамою, татом веселі вірші, небилиці, жарти. Знайдіть у календарі день, який називають Днем сміху. Як ви вважаєте, навіщо нам потрібне таке свято? Яке воно за характером, настроєм? Що робить цей день радісним, веселим?

Кадр № 18

«Складаємо книжку «Смішинка-перлинка» (малюнок книжки — від її імені висловлюються побажання щодо того, якою вона хоче себе бачити)

Буде вдосталь жартів, сміху,	Танцюристам — пампушки,
Брехунцям за комір снігу,	А ласухам — козушки.

(Виконання завдань відповідно до знаків 2, 3.)

— Обговоріть, як можна зробити таку книжку. Не забудьте, що вона має своє обличчя — титульну сторінку. Якою вона має бути? Складіть веселий груповий портрет авторів книжки-смішинки. Не забудьте, що ви вже вмієте висловлювати прохання, вдячність усім, хто вам допомагає.

Кадр № 19

«Дивовижне відкриття Доведунчика» (малюнок або інсценівка за змістом тексту)

Іде, іде дід, дід,	Отакий вусатий,
Несе, несе міх, міх.	Такий бородатий!
Отакий дідище,	Отакий дідище,
Отакий страшище!	Отакий страшище!
Отакий ногатий,	А я не боюсь!
Отакий рукатий,	

(Виконання завдань відповідно до знаків 4, 2.)

— Покажіть мімікою, жестами, голосом, рухами такого діда. Може, хтось із вас уже здогадався, чому він не страшний? Доведунчик також зробив своє відкриття: виявляється, усмішка, сміх і жарт роблять страшне смішним і веселим. Спробуйте переробити сердите, страшне, тривожне у смішне й веселе. Для цього розкажіть про страшилки, сердилки та дражнилки смішно й весело. Допоможіть Доведунчику передати всім дітям це дивовижне відкриття.

Кадр № 20

*«Улюблені казки» (малюнок або інсценівка, де рум'яний Колобок сидить на віконці)
(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 5, 4, 2.)*

Заспівайте улюблену пісню Колобка. Хто ще живе в цій казці? Розкажіть про її героїв словами і без слів. (Вправа «Вгадай, хто по лісі йде».) Пригадайте загадки про звірів, придумайте свої. Розкажіть, що було, є зараз і буде потім у цій казці. Чи можна придумати їй інший кінець? Зробіть казковий подарунок малятам — запросіть їх у свій театр на прем'єру «Колобка». Обговоріть разом, що для цього треба зробити.

Кадр № 21

«Нескінченні казочки» (малюнок за змістом тексту від імені Казкарки з Країни казок)

Скажу вам, діти, казку:	Зварив кашу скоренько.
Приніс зайчик дрів в'язку.	Каша була солодка,
Поколов їх дрібненько,	Моя казка — коротка.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 2, 3.)

Діти складають казки й обирають з-поміж них коротку, але найцікавішу. Головне — придумати, хто в казці живе. Що в ній відбулося? Як усе скінчилося? Оповідач обов'язково використовує поетичну примовку (весь текст). Робота ведеться підгрупами (4–5 дітей), потім прослуховуються найкращі казки від кожної підгрупи, при цьому кожен повторює віршовану промовку.

Кадр № 22

«Продовжуємо придумувати казки»

Аналогічно попередньому кадру текст читається від імені Казкарки або ілюструється малюнком:

По сніжкові, по сніжку
Прибіг котик із лужку.
Та як грівся на печі,

Дивні речі муркотів.
Як ті речі розв'яжу,
Тоді казку докажу.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 2.)

Створення казки Кота-Воркота про дивовижні речі. Пошук дивного поряд, слухання розповідей предметів про себе — саме їх уміє слухати Кіт-Воркіт. Вибір предметів, ситуацій для казок. Розповідання їх від імені навколишніх предметів — наприклад, від домашньої квітки, яка набирається сил для цвітіння, або від імені забутої книжки. Організація прослуховування та обов'язкового використання поетичної промовки, аналогічної попередній роботі.

Кадр № 23

«От і казці кінець»

Текст промовки обігрується аналогічно двом попереднім сюжетам:

— От і казці кінець.
Пішла баба у танець.
А за нею горобець.
Викрутасом, вихилясом —
Молодець горобець!

(Виконання завдань відповідно до знаків 2, 1, 5.)

— Покажіть у парах, як баба танцює з горобцем. Хто ще, на вашу думку, жив у казці? Придумайте початок і хід своєї оповідки, але не забувайте про спільний для всіх поетичний щасливий кінець.

Казкарка вважає, що діти самі можуть створити Велику книгу казок. Запрошує охочих продовжити цікаву роботу над її створенням, бажає успіху. Запевняє, що їй буде приємно зустрітися з дітьми на галявині казок.

Кадр № 24

«Про Лінощі й Неохоту» (портретний малюнок Лінощів і Неохоти).

(Виконання завдань відповідно до знаків 2, 4, 5.)

— Пригадайте свої улюблені приємні справи. Розкажіть про них одне одному, Чомусику, Пояснійці й Доведунчику. Пограйте разом у гру «Що ми робимо — покажемо».

Розповідь від імені Пояснійки про двох дивних друзів — Лінощі й Неохоту.

— Чи немає між вас таких? Уявіть, як змінюється все, коли Лінощі й Неохота заходять до вас. Покажіть ледачі дії в кожному куточку групи. Швидше вирішуйте, що може допомогти вам попроситися з непроханими гостями.

Складання казки про Лінощі й Неохоту, добір прислів'їв, віршів, приказок про працю, старанність.

Кадр № 25

«Без охоти немає роботи» (малюнок або обігрування появи нової іграшки)

— Жив собі дід Сашка, Під носом — капочка,
На ньому синя серм'яжка, На серм'яжці — латочка.
На голові шапочка, Чи гарна моя казочка?

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 5, 2, 3.)

Тлумачення прислів'їв про працю, старанність, які обрали діти. Виконання вправ «Скажи інакше», «Розкажи без слів», «Відгадай, що ми задумали». Пошук і пригадування загадок про предмети, які допомагають людям у праці, — «Предмети-помічники». Складання казки «Як я з лінощами прощався».

Кадр № 26

«Повертаємося з подорожі додому»

Уточнення з дітьми запитання про подорож: де? — у Країні казок, забавлянок, жартів, прислів'їв, загадок, прикмет; або: в країні, де живуть казки, забавлянки. Розглядання малюнка гарної хатинки.

— Наша рідна хата Ми будемо дбати,
Буде як палата, Її прикрашати,
Буде вона біла, Щоби була радість
Як та квітка спіла. Із рідної хати.

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 2.)

— Уявіть собі хатинку, про яку йшлося у вірші. Складіть свою власну розповідь-опис про такий дім. Які люди живуть тут? Що вони вміють робити хорошого, красивого, корисного? Придумайте, які свійські тварини, птахи живуть поряд у дворі. Який сад, город, квітник доглядають добрі господарі? Не забувайте прислів'я, приказки, загадки й вірші, які можуть допомогти вам розповісти про все це.

Кадр № 27

«Сім'я» (малюнок родини)

— У нашого Омелька Та Василь, та Панас,
Невеличка сімейка: Та той хлопець, що в нас,
Тільки він та вона, Та дві дівки косаті,
Та старий, та стара. Та два парубки вусаті.
Та Іван, та Степан,

(Виконання завдань відповідно до знаків 1, 3, 4.)

Продовження вірша розповіддю про свою сім'ю словами: «А у нас...»

— Складіть віночок імен членів своєї родини. Розкажіть, які завдання та ігри нашої подорожі шляхами казок ви виконували разом із рідними. Покажіть без слів груповий портрет сім'ї, описаної у веселому віршику.

Кадр № 28

«Уклін батькам» (розглядання сімейних фотокарток, де діти зі своїми батьками)

Поклонися щодня
батькові низенько,
Бо в нього серденько
до твого близенько.

Поклонися щодня
Матінці ще нижче,
Бо серденько в неї
до твого ще ближче.

(Виконання завдань відповідно до знаків 5, 3, 1.)

— Уявіть собі лагідну усмішку й теплий погляд своєї мами, свого тата. Чому ми так любимо бути поряд із ними? Якщо у вас є хрещені батьки, пригадайте і розкажіть, на яке свято ви даруєте їм подарунки. Загадайте побажання для своїх рідних і близьких. Познайомтеся за допомогою фотокарток із рідними своїх друзів. Не забувайте бути чемними, привітними з ними у дворі, в дитячому садку.

Тлумачення прислів'їв про сім'ю, родинну злагоду. Добір картинок до них.

Кадр № 29

«Колискова» (малюнок або інсценівка за змістом колискової)

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота — коло плота.
Питається сон дрімоти:
— Де будемо ночувати?

Де хатинка теплесенька,
Де дитинка малесенька,
Там будемо ночувати,
Мале дитя присипляти.

(Виконання завдань відповідно до знаків 4, 5, 3.)

— Зробіть рольовий показ бесіди сну та дрімоти. Складіть велику вежу запитань про сон і знайдіть відповіді на них. Дізнайтеся від мами, бабусі, які колискові пісні вони співали вам. Навчіться й самі співати їх для своїх меншеньких братиків і сестричок, для ляльок.

Кадр № 30

«У нас багато друзів і ми любимо рідну мову» (малюнок або інсценівка з участю Чомусика, Пояснійки та Доведунчика) (Виконання завдань відповідно до знаків 5, 2.)

Раз, два, три, чотири, п'ять —
Став я друзів рахувать:
Гриць, Мишко та Ігорьок,
Два Миколки, Васильок,

Кость, Данилко, Іванець...
Та і це ще не кінець :
В мене друзів стільки всіх,
Що й злічити годі їх!

— Розкажіть, як допомагає вам дружити рідна мова. Розкажіть про цікаві спільні справи, які запам'яталися вам під час подорожі шляхами казок. Чи з'явилися у вас нові друзі, іграшки, книжки? Як відчувається у вашій групі мультибус? Чи не час показати його малятам, батькам, вихователям інших груп? Навчіть усіх, хто хоче, всього, що ви вже вмієте робити самі.

Обговорення з дітьми та батьками сценарію свята, куди увійшли інсценівки казок, різні завдання невербальної творчості, елементи вікторини від імені персонажів, з якими подорожували діти, а також концертні виступи-сюрпризи сімейного характеру. Визначення дня і часу проведення свята.

*Піроженко Тамара Олександрівна
Хартман Олена Юріївна
Палієнко Катерина Володимирівна
Павленко Майя Володимирівна*

**Методичний посібник до парціальної програми
з розвитку соціальних навичок
ефективної взаємодії дітей
від 4 до 6–7 років
«Вчимося жити разом»**

Упорядники та відповідальні за випуск
Слободян Т. С., Пономаренко В. С.
Редагування Г. Кравченко
Обкладинка Т. Марченко
Комп'ютерна верстка Т. Марченко
Коректор І. Шатунова

Формат 60*84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Петербург. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,07 Обл.-вид. арк. 13,0.
Тираж 1000 прим.

Видавництво «Алатон», 03164, Київ, вул. Олевська, 7.
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру видавців
№ 4110 від 13.07.2011.

Надруковано в ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ»
03067, м. Київ, вул. Машинобудівна, буд. 50-а, оф. 113.
Тел/факс: (044) 593 84 27, e-mail: okompani@ukr.net
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
ДК № 4730 від 03.06.2014.